

BLOKKOSODÁS IRÁNYÁBAN: MIGRÁCIÓS ÉS NÉPESEDÉSI DISKURZUSOK A NYOLCVANAS ÉVEKBEN (2. RÉSZ)*

Melegh Attila

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1980-as évektől kezdődően nőtt a vándorlás intenzitása, és ez kihívás elé állította a népesedésről való gondolkodást, mivel a népesedési diskurzusok és elméletek korábban főképp a termékenységre összpontosítottak, és ambivalens módon kezelték a migrációt. A népesedési és migrációs diskurzusok újszerű összekapcsolása révén azt látjuk, hogy valamennyi kulcsfontosságú diskurzus (malthusi, demográfiai átmenet, szocialista modernizáció, konzervatív, etnikai-narodnik, revitalizációs és fejlesztési) szükségszerűségnek tekintette a migrációt, ugyanakkor amellett is érvelt, hogy a vándorlást fékezni és szelektálni kell. Az 1980-as évektől induló időszakban a migráció kérdése átrendezte a mentális térképet, és egy, a piaci nyitást szorgalmazó, illetve egy migránsellenes, szuverenista blokk irányába tolta az egyes népesedési diskurzusokat.

Tárgyszavak: globalizáció, migráció, népesedési diskurzusok

Melegh Attila

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapesti Corvinus Egyetem

E-mail: melegh@demografia.hu

---

* A tanulmány a szerző *The Migration Turn and Eastern Europe: A Global Historical Sociological Analysis* c. könyve (Melegh, 2023) második fejezetének, illetve a 2023 szeptemberében megvédett MTA doktori disszertációja (Melegh, 2022) egy részletének az átdolgozott változata.

A tanulmány első része a *Demográfia* 66. évf. 2-3. számában olvasható.

A SZOCIALISTA MODERNIZÁCIÓ DISKURZUSAI, A TERVEZÉS, AZ OPTIMÁLIS NÖVEKEDÉS ÉS A DEMOGRÁFIAI SZUVERENITÁS GONDOLATA A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Ez a diskurzív típus a különböző szocialista rendszerekben működő társadalmak sajátja volt, és ezen formációkban a migráció kérdése szintén sajátos szerepet játszott.¹ A kelet-európai szocialista blokk és nagyon sok esetben az Európán kívüli szocializmusok politikusai, tervező szakemberei, demográfusai és statisztikusai a népesedést önmagában előtérbe helyező és a társadalmi oldal szerepét háttérbe szorító malthusiánus diskurzusok marxista kritikájából indultak ki. E kritika sok eleme megjelenik később a kapitalista fejlődést, és világrendszert kritizáló elméleti és diskurzív rendben is, amit a későbbiekben elemzünk. A szocialista tábor politikusai és szakdemográfusai ettől a kritikai keretről azonban igen hamar lemondtak, és áttértek egy sajátos tervezéselvű, állami modernizációs diskurzusra a demográfiai folyamatok kapcsán. Ezen diskurzusok, bár hangsúlyozzák a társadalmi fejlődést, részben eltérnek a társadalmi oldal primátusának gondolatától és közvetlen népesedéspolitikai célok megfogalmazásával utat engedtek a direkt beavatkozásnak is. A beavatkozás fő célpontja a népességnövekedés elősegítése és különösen a termékenység növelése volt egyrészt a szocialista iparosítás és gazdaságfejlesztés részeként, illetve a politikai-katonai erő megőrzéseként. Emellett persze az ezen diskurzust előtérbe helyező országok utat engedtek más megfontolásoknak is. Erre jó példa Kína fentebb említett esete, amely így már részben átkerült a malthusiánus kategóriába, Románia abortuszellenes fordulata a hatvanas években, illetve a bolgár népesedési „pánik” (Brunnbauer and Taylor, 2004; Greenhalgh, 1996; Haney, 2002; Kligman, 1998; Melegh, 2006, 2011).

Az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisában ezek az országok általában úgy jelentek meg, mint amelyek elégedetlenek a népességnövekedéssel, azon belül is a termékenységgel (lásd *M3. táblázat*). Az ENSZ-adatbázis szerkesztőinek ugyan többször azt jelentették a szakpolitikusok, hogy kielégítőnek tartják ezeket a rátákat (és ezek sokszor tényleg igen magasak voltak), de a szöveges értékelés szerint már kívánatosnak tartottak mindenféle pronatalista családpolitikát, panaszkodtak a munkaerőhiány miatt, vagy féltek a gyerekszámcsökkenés miatt bekövetkező idősödéstől.

A felálló új modernizációs diskurzusok nagyban emlékeztetnek a demográfiai átmenet diskurzusaira, de jelentős eltérés van a termékenység csökkenésének

---

¹ A „szocialista modernizáció” szakkifejezése a hetvenes években robbant be a tudományos és politikai köztudatba, de a kilencvenes évek elejére szinte már el is tűnt (forrás: Google Books Ngram Viewer, hozzáférés: 2021. március 24.).

megítélésben. Ugyanis ezek a diskurzusok elfogadták a társadalmi helyzet primátusát a demográfiai viselkedés kapcsán, illetve a lépcsőzetes progresszív előrehaladást a demográfiai folyamatok terén, de a társadalmi, és különösen a jóléti helyzet javulásától nem a termékenység csökkenését, hanem éppen annak növekedését, vagy legalábbis szinten tartását várták.

Jól mutatja ezt az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa is, ahol leszámítva Kínát, Vietnámot vagy bizonyos értelemben Jugoszláviát (amelyek, mint fentebb láttuk, sok malthusiánus elemet átvettek a népesedési diskurzusaikban), a szocialista államok túlnyomó többségben a termékenység növelése vagy magas szinten tartása mellett érveltek. Ezen államok, különösen Kelet-Európában egységesek voltak ebből a szempontból, bár megjegyzendő, hogy az ázsiai szocializmusok közül Mongólia, Laosz, Észak-Korea és Kambodzsa is ilyen módon gondolkodott a népességnövekedésről vagy a termékenység szintjének emeléséről. A huszadik századi szocialista gondolkodásnak kulcselemei voltak a gyarapodás és a növekedés toposzai. Mindeközben szemben mindenféle konzervatív vagy revitalizációs diskurzussal, a születésszabályozás vagy az abortusz tekintetében meglehetősen nyitottan viselkedtek, és az államok többségében támogatták a családtervezést, azaz nagyon sajátos képletet mutattak globálisan. A szocialista rendszerek születésüktől fogva magában hordoztak egy liberalizálási tendenciát, miközben időről időre konzervatív hullámokat is megfigyelhattünk. Egész története során jól jellemezte ez a feszültség, és tulajdonképpen mind a mai napig ennek szemtanúi lehetünk ott, ahol megmaradt ez a politikai forma.

Az is nagyon sajátos volt, hogy e diskurzus szerint a jólét emelkedése a családtervezés elterjedése ellenére együtt jár a termékenység növekedésével. Ezt úgy indokolták, hogy a társadalmilag és morálisan felsőbbrendűnek gondolt szocialista rendszereken belül főképp a munkásság körében javul a gyermekvállalási hajlandóság. Emellett bíztak a tervgazdaságba illeszkedő erős gazdaságdemográfiai készletének erejében. Tehát a társadalmi progresszió és a pronatalista erkölcs javulása együtt járt ebben a diskurzív rendben, és a progresszió globális fókuszpontja a szocialista rendszer volt (Melegh, 2006, 2014, 2017). Ennyiben ezek anti-malthusiánus, sőt részben a demográfiai átmenetet is megkérdőjelező diskurzusok voltak. Ott ugyanis a jólét növekedése termékenységcsökkenéssel jár. Mindeközben a szocialista államok diskurzusai is őrizték a fejlődés teleologikus rendjének gondolatát. A munkaerőigények és a népességfejlődés tervezése kapcsán pedig fenntartották az optimális népességfejlődés gondolatát, és keresték ezen „kiegyensúlyozott” népességfejlődési megvalósításának módjait (Dobos, 2018, 348. o.). Egy sajátos stabil és stacioner (nem változó termékenység

és halandóság mellett, azonos születési és halálozási számot produkáló) népesedési optimum gondolatán dolgoztak a legtöbbit:

A jelenlegi időszakban a világ csaknem minden országa foglalkozik azzal a gondolattal, hogy milyen népességszaporodás tekinthető a jelenlegi helyzetben a legmegfelelőbbnek ahhoz, hogy a jövő gazdasági, társadalmi, kulturális céljai megvalósíthatók legyenek. Különböző számítások, elemzések, módszerek eredményei egyre inkább általánossá teszik azt a megállapítást, hogy a világ egészére, illetve azon belül az országok többségére az lenne a legideálisabb, ha a népességszám bizonyos idő után stabilizálnának. Ez azt jelenti, hogy olyan népesedési helyzetet kellene elérni, amelyben — optimális kormegoszlás alapján, a gyermekkorúak, a munkaképes korúak és az öregkorúak a népesség meghatározott, gazdasági, munkaerő és utánpótlási szempontból is a legmegfelelőbb hányadát alkotnák — a születések és a halálozások száma évente lényegében egyforma lenne. Ez azt is jelentené, hogy az egyes nemzedékek nagysága is kiegyenlített lenne, és csak a biológiailag meghatározott későbbi élettartamban kezdődne el az egyes nemzedékek lassú, fokozatos csökkenése. (Klinger és Monigl, 1981, 410–411. o.)

Ezen diskurzív rendben a népesedéspolitika, a népesedési folyamatok kiegyensúlyozása az állam különleges felhatalmazásán és szervezőképességén alapul. A népesedéspolitika sikere egy omnipotens, a gazdaságot és a társadalmat a redistribúció révén összeolvasztó jóléti rendben definiálódik, szemben a piaci társadalmak rendjével, ahol ez a kollektív állami racionalitás csak nagyon korlátozottan érvényesülhet (Konrád és Szelényi, 1989).

Érdeemes hosszabban idézni a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) népesedéspolitikájának egyik nyolcvanas évek közepi dokumentumát. Hiszen az itt feltároló, valamint a többi kelet-európai és Európán kívüli szocialista országban is megjelenő diskurzív rendben olyan elemeket lehet azonosítani, amelyek történeti háttérként hozzájárulhattak a globalizációs folyamatok későbbi kritikájához. Sőt a materiális folyamatokkal való interakcióban a demográfiai nacionalizmus, azon belül pedig az antimigráns blokk későbbi megerősödésében és radikalizálódásában is szerepet játszhattak: „Az NDK szuverén jogának tartja a demográfiai folyamatok célirányos befolyásolását” (idézi Káposztás és Klinger, 1987, 65. o.). Ez az állítás komoly beavatkozási jogköröket tart fenn az állam számára. Majd így folytatódik a szöveg:

Kiindulási pontnak az a tapasztalat tekintendő, hogy a népesség olyan mértékben fejlődik, amennyire ezt a társadalmi és a gazdasági fejlődés lehetővé teszi és

igényli. A népesedéspolitikára irányul, hogy az emberek és az egész társadalom érdekében elősegítse a társadalmi-gazdasági fejlesztési célok és a demográfiai folyamatok összhangját. (Káposztás és Klinger, 1987, 65. o.)

Tehát a fejlődés szabta határokon belül kell mozogni, de oda-vissza kapcsolatban össze kell hangolni a fejlesztési célokat és a népesedést. Ezen belül el kell érni az egyszerű reprodukciót, a családok és a házasság védelmét, a belső vándorlás és a gazdaságfejlesztés összhangját, a halálzás csökkentését, főképp az egészségügy javításával és az életszínvonal növelésével. A dokumentum a következő konzervatív értékektől áthatott jóléti intézkedésekkel látja ezt megvalósíthatónak:

A szocialista népesedéspolitikát a következőképpen valósítják meg:

- a) a házasság, a család és az anyaság különleges védelme, valamint ezek anyagi és erkölcsi támogatása és elismerése, különös tekintettel a körülmények további javítására, annak érdekében, hogy a nők szakmai és társadalmi fejlődését harmonikus egységbe olvasszák anyai és családi feladataikkal;
- b) a társadalom és a család közös felelőssége a felnövekvő generációért; valamint a gyermekek születésével, gondozásával és nevelésével összefüggő ráfordításoknak és juttatásoknak a társadalom részére történő növekvő átvállalása;
- c) a mennyiségi népességreprodukció kiegyenlített demográfiai folyamatok révén történő megvalósulása és a népességösszetétel optimális alakulásának megteremtése és fenntartása;
- d) a gyermekek iránti vágygal és ennek megvalósulásával összefüggő anyagi és ideológiai feltételek megteremtése. Ide tartozik mindenekelőtt: a felelősségteljes családtervezés propagálása, a gyermekes családok anyagi helyzetének javítása, a gyermekes családok előnyben részesítése a lakáshoz juttatásban – alacsony, stabil lakberek biztosításával –, a gyermekgondozó intézmények iránti igény kielégítése;
- e) az egészségügyi gondozás javítása, a megelőzés, a diagnosztika, a gyógyítás és a rehabilitáció egységében, garantálva az egészségügyi ellátás valamennyi formájához állampolgári jogon történő korlátlan hozzáférést. (idézi Káposztás és Klinger, 1987, 66. o.)

A fenti ideológikus frázisokkal teletűzdelt szöveg jól mutatja, hogy számos nagyon fontos eleme már ekkor megvolt azoknak a diskurzív elemeknek, amelyek könnyedén illeszkedtek később egy elzárkózó konzervatív indíttatású diskurzív

rendbe. Ilyen volt a kollektív felelősségen alapuló pronatalizmus és a családok, illetve a gyerekvállalásuk középpontba állítása.

E diskurzív rend további fontos eleme, hogy a szocialista népességpolitika és tervezés magasabb rendű megfontolásokból indul ki és „etikai-morális” okokból biztosítja az egyszerű reprodukciót, illetve gátolja meg a népességcsökkenést. A népesedési és társadalmi folyamatokat az állam összehangolja, és ennek során mindenféle proaktív népesedéspolitikai eszközt is felhasznál, beleértve a más diskurzusokban egymásnak ellentmondó pronatalista támogatást és a családtervezést is. Ez a perspektíva megfelel a versengő modernitásban való gondolkodásnak, amikor is a cél a Nyugat meghaladása, mind a statisztikailag mérhető társadalmi fejlettség, mind pedig a morális tartalom tekintetében (Melegh, 2006, 83. o.). Ez egy fontos momentum, hiszen történeti háttérként megalapozhatja a későbbi ellenállást és rivalizálást a Nyugattal, főképp a nyugati moralitással szemben.

Ezen túlmenően a teljes körű állami és biopolitikai szuverenitásból indultak ki a politikai aktorok a kollektív racionalitás nevében, amelynek részeként a gazdasági tervezés, az egészségügyi ellátás, a lakhatás, belső, gyakran irányított vándorlás, a gyermekgondozás stb. eszközrendszerét együttesen hasznosítják. E tervezői cselekvőképességet egyes egyedül a társadalmi fejlődés igényei korlátozhatták, legalábbis a népesedéspolitikai szövegek, és nem a társadalmi gyakorlat szintjén (Románia esetéről lásd: Kiss, 2010, 48. és 52. o.). Ez a szuverenitási gondolat igen komoly szerepet játszott a későbbiekben, hiszen ekkor az egyik fő elem az állam nem korlátozható szuverenitása volt a migráció és a demográfia terén. Ez így volt a megengedőbb szocialista modernizációs diskurzusokban is, mint pl. Magyarországon, amennyiben a szakmai elit szövegeit vesszük alapul. Meg kell jegyezni persze, hogy az adott csoporton belül és a szélesebb közéleti diskurzusokban megoszlottak a vélemények a beavatkozás méretét, szintjét, eszközeit és céljait tekintve (Monigl, 1990, különösen érdekes ebből a szempontból Andorka Rudolf véleménye e kötetben: Andorka, 1990). Mégis a gondolat, hogy az adott körülmények között legyen erős az állam demográfiai szuverenitása, nem kérdőjeleződött meg (Szabady, 1978).

Más diskurzusokban ez a magas fokú állami szuverenitás (vagy még pontosabban szuverenitási képzet, szuverenitási igény) nem, vagy más formában fogalmazódott meg. A legtöbb diskurzusban a társadalmi és demográfiai viselkedés adott pontokon befolyásolható, sőt kikényszeríthető, de igazából nem tervezhető. A később bemutatott revitalizációs, fasisztoid diskurzus esetében például az állami hatalom a népesség közvetlen szabályozását és megfegyelmezését tűzi ki célul kapitalista körülmények között, miközben a komplex társadalmi tervezés

és az emancipáció gondolata hiányzik. E két diskurzust a fentiek alapján a legkevésbé sem lehet összemosni.

A szocialista modernizációs diskurzusból a népesedéspolitika legfontosabb célja az volt, hogy biztosítsa az egyszerű reprodukciót, és ne legyen népességcsökkenés. Így ennek megvalósítása egyrészt a társadalmi fejlődésért érzett felelősség, másrészt pedig etikai és morális megfontolások alapján kellett, hogy megtörténjen. E diskurzusból létezett tehát egy olyan kollektív társadalmi test is, amelynek fenntartása egy adott szinten morális, társadalmi kötelezettségekkel járt. Ez, mint majd később látni fogjuk, úgyszintén komoly tényező lesz a diskurzív küzdelmekben.

Külön kiemelendő a „házasság, a család és az anyaság” különleges védelme és támogatása, amely egy olyan konzervatív elem volt, amely jól megfér a konzervatív, termékenység-központú nacionalizmussal bármely formájával (Brunnbauer and Taylor, 2004). Ezen ideológiai kíváncsiság pedig összekapcsolódott a társadalmi juttatások egyre szélesebb körének pénzbeli biztosításával. Ezek a társadalmi támogatások egyfajta járadékot jelentettek, ezért egészen könnyedén összekapcsolódtak a biopolitikai versengéssel és az abból fakadó paradox kapcsolattal a társadalmi emancipáció (pl. a sokgyerekesek szegénységének megszüntetése) és társadalmi kirekesztés között. A hetvenes és a nyolcvanas években ennek megfelelően egyre inkább megnöttek az indulatok a támogatásra „érdemtelenek” csoportjaival kapcsolatban, amit jól mutatnak azok az elemzések, amelyek ilyen értelmű Foucault-i fordulatról beszélnek a hatvanas évek végével és hetvenes évekkel kapcsolatban (Haney, 2002; Melegh, 2011). A piaci szocializmus és a készpénzjuttatás valószínűleg kirekesztőbb volt a diskurzusok szintjén, mint a közösségi fogyasztás emelésén és a közvetlen szükségletkielégítésen alapuló korábbi rendszer.

Különös jelentőséggel bír, hogy ezekben a diskurzusokban a migráció igen korlátozottan jelent meg (sőt tulajdonképpen a legtöbb szocialista országban tabusították különböző politikai okoknál fogva). Az *M3. táblázat* jól mutatja, hogy a szocialista államok szinte kivétel nélkül kielégítőnek, demográfiai szempontból lényegtelennek, és nem növelendőnek tartották a migráció szintjét, vagy mint Kambodzsa, tovább szerették volna csökkenteni a meglévő elvándorlást. Ez azért is kiemelendő, mert szinte folyamatos munkaerőhiány volt. Ezek az államok mégis igen erős restriktív politikákat tartottak fenn, amelyek egyszerre szolgáltak politikai és gazdaságdemográfiai célokat. Ez a tiltás különösen erős volt az elvándorlás tekintetében. Ennek az ENSZ adatbázisa szerint többször hangot is adtak, például Albánia egyenesen a nemzetközi migráció korlátozását, sőt tilalmát hangoztatta az általunk elemzett adatbázis szerint. Ennek egyik fő oka a kapitalista világrend-

szerral való versengés volt a politikai és a katonai létszámok terén, miközben komoly szerepet játszott a „munkaerőhiány” és a munkaerőgazdálkodás szabályozása, beleértve az elvándorlás restrikcióját is. A munkaerőhiány mint demográfiai probléma egyértelműen megjelent Csehszlovákia és Ukrajna esetében.

E diskurzus csak a „baráti” szocialista országok közötti munkacserét támogatta. Szerintük erre szervezett formák között kellett, hogy sor kerüljön és szinte mindegyik szocialista ország azt válaszolta, hogy migráció szempontjából egyedül a KGST-ben résztvevő országok jöhetnek számításba, de az is csak tervezett módon. Megjegyzendő, hogy e formában igen sok vendégmunka-programot támogattak kezdetben a nemzetközi szolidaritás elveire hivatkozva, míg a későbbiekben egyre inkább a munkaerőhiányból és gazdasági megfontolásokból kiindulva (pl. Kelet-Németországba, Csehszlovákiába, a Szovjetunióba más kelet-európai országból, vagy éppen Kubából és Vietnámból) (Alamgir, 2017; Perez-Lopez and Diaz-Brisquets, 1990).

A bevándorlás tekintetében a szocialista modernizációban gondolkodó országok is szelektívek voltak. A baloldali politikai menekültek előtt gyakran szélesre nyitották a kapukat (görög menekültek, latin-amerikai baloldali menekültek stb.), illetve komoly egyetemi ösztöndíjakat adtak „baráti” és szegényebb országok diákjainak, miközben más csoportokat sok esetben kriminalizáltak, pl. a politikai szempontból az ún. nem baráti országokból visszatérő korábban elvándoroltakat. Fontos megjegyezni, hogy ezen diskurzusban nemzeti alapokon értelmezték a demográfiai folyamatokat, és a nemzeti szinten működő tervező állam felelőségévé tették. A folyamatok „irányítását és szervezését” át nem engedték volna (Tóth, 1997).

A hetvenes évektől a szocialista modernizációs diskurzusok jelentősen átalakultak, amikor szemben a korábban preferált közösségi szintű szolgáltatásokkal (bölcsőde, óvoda, gyereknyaraltatás stb.) az egyéni jóléti járadékok biztosítása került előtérbe. Ekkortól a társadalmi helyettesítés vagy felszabadítás gondolata végképp háttérbe szorult az egyéni-családi jólét biztosításával szemben. A korábban felépülő modernizációs diskurzusok családpolitikai szempontból konzervatív, sőt kifejezetten elnyomó diskurzusokkal épültek egybe a világ igen sok szocialista államában (abortusz tilalma, a nem heteroszexuális irányultság tabusítása és kirekesztése, a reprodukciós feladatok előírása, belső etnikai demográfiai versengés stb.) Egyre inkább a potenciális vagy ténylegesen is zajló népességvesztés, a termékenységcsökkenés elleni küzdelem direkt eszközeinek intézményesítése és legitimálása került előtérbe több szocialista országban még akkor is, ha a vonatkozó intézkedések hatása nagyon korlátozott és időleges maradt (Haney, 2002; Kligman, 1998; Klinger és Monigl, 1981).

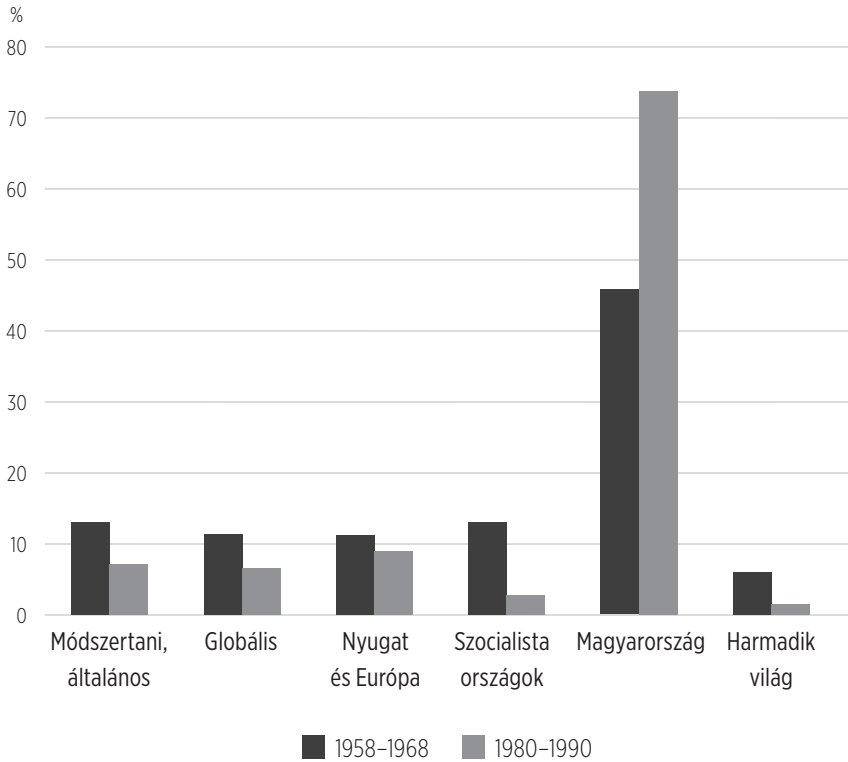
A nem vagy alig korlátozott állami szuverenitás képzete és gondolata a népesedés kapcsán kulcsfontosságú momentum a későbbi migránsellenes fordulatban. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az államok már a hatvanas évektől a népesedési válságok rémével küszködtek. Így tulajdonképpen egyáltalán nem meglepő, hogy a teljes intézményi struktúrával együtt, amelyet a helyi szint esetében majd bővebben kifejtünk, ezek az országok erőteljesen predesztinálva voltak arra, hogy teret adjanak a nem szocialista típusú konzervatív népesedési diskurzusoknak, sőt a nemzeti revitalizációs diskurzusoknak is.

Összefoglalóan több kitűzött cél szempontjából sikerrel jártak ezek az eltérő gazdasági renddel bíró országok. A diskurzusok alapján felépülő politikai intézkedéscsomagok hatására például a termékenység csökkenése ezen országokban lelassult és a halandóság is javult, bár egyre lassuló ütemben. Mindeközben a globálisan növekvő migrációra és a saját lakosság jelentősebb elvándorlására vonatkozóan alig volt diskurzív mintájuk, sőt a növekvő jóléti versengéssel szemben sem léptek fel ezen országok, hanem maguk is ebbe az irányba indultak el az egyéni szintű családtámogatási jövedelmek növelésével, ami a népesedési diskurzusok stabil elemévé vált az ENSZ adatbázisa szerint.

Mindeközben a mentális térképek is egyre inkább a saját országra és Európára összpontosultak egy korábbi diverzifikáltabb megközelítés helyett. Ezt jól mutatja a 4. ábra.

A versengés képzete és a bezárkózás a nyolcvanas évekre meghozta a várt eredményt, és egyre erőteljesebbé vált egy, a későbbiekben tárgyalandó, etnikai versengésen alapuló narodnyik típusú megközelítés, ellendiskurzus a térségben. Továbbá a Szovjetuniótól Magyarorszáig egyre erőteljesebben tematizálódtak a túlságosan alacsony és a túl magas termékenységű csoportok (pl. a „felelőtlen cigányok”, „túlságosan szapora muszlimok”) versengésen alapuló diskurzív minták (Melegh, 2011; Weiner and Teitelbaum, 2001, pp. 33–37). Magyarországon ez a kapcsolódás különösen éles volt a hetvenes évektől, és jól mutatja a szocialista modernizáció diskurzusának gyengeségeit és önellentmondásait, amelyek végképp világossá váltak, amikor a kilencvenes évek elején az állami redisztribúción és más társadalmi tulajdonformák vegyesgazdaságán alapuló rendszer átadta a helyét egy társadalmilag be nem ágyazott piaci utópiának (Hann, 2019; Polányi, 2004).

4. ábra: A Demográfia folyóiratban megjelent cikkek megoszlása főbb földrajzi terület szerint 1958–1968 és 1980–1990 között

Forrás: saját számítás.

KONZERVATÍV NÉPESEDÉSI DISKURZUSOK ÉS A MIGRÁCIÓ A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Ez a diskurzív formáció ugyancsak sok ponton kapcsolódik a későbbi történeti fejleményekhez. Gyökereit tekintve visszanyúlhatunk a 18. századig. A 19. században már a világ nagyon sok területén megjelent mint konzervatív, a család és a hagyományos életformák védelme érdekében fellépő népesedési ideológia, amely szembefordul a malthusiánus és a modernséget hirdető eszmékkel (Melegh, 2014, 2017). Ez a szemlélet erőteljesen megjelent a népesedési vitákban az 1970-es és 1980-as években. Ezt jól mutatja, hogy a Google könyvek szövegterében exponenciális növekedés figyelhető meg a nyolcvanas évektől olyan kifejezések esetében, mint a családi értékek („erős családi értékek”, „hagyományos családi értékek” stb.), amelyek közül az egyik legfontosabb szóösszetétel a „tradicionális

családi értékek” kifejezés volt (forrás: Google Books, hozzáférés: 2021. március 22.). A Google adatbázisban, ha közelebbről megvizsgáljuk a kifejezéseket használó könyveket, akkor látható, hogy a gyakoriság részben azért nőtt meg, mert kritizálták ezeket a kifejezéseket. Az adott szövegtestben ilyen például Betty Beach könyve a családi élet és a munka integrálásáról, amelyben a szerző többszörösen visszatér a „hagyományos családi értékek” és a nők „modern törekvéseinek” összeütközésére (Beach, 1989, p. 30). De egyre gyakrabban jelentek meg az erős családi értékek védelmében is traktátusok és elemzések. Például az amerikai Fehér Ház által megszervezett családról szóló konferenciákon újból és újból visszatértek a hagyományos családi értékek védelmére például a média „romboló” hatásával szemben. Diskurzív szempontból tehát összességében jelentős felértékelődésről beszélhetünk.

E népesedési megközelítés elkülönült a termékenység és főképp az abortusz tekintetében mind a malthusiánus, mind pedig a demográfiai átmenetek diskurzusától, bár megjegyzendő, hogy a második demográfiai átmenet kulturális pesszimizmusa már igen közel állt e típushoz. A hetvenes és nyolcvanas években a viták a szexuális viselkedés és az abortusz kérdései körül forogtak, és a világ nagyon sok országában (beleértve, mint fentebb írtuk, több szocialista államot is) egyre erőteljesebb álláspontok fogalmazódtak meg az abortusz, a szexuális viselkedés és a családi élet „liberalizmusával” szemben. A nyolcvanas évektől a vallási és nem vallási indíttatású konzervatív mozgalmak és diskurzusok új erőre kaptak. Fontos újdonság volt azonban, hogy már globális mozgalmak is szerveződtek ebben az időszakban.

E diskurzív keret a népesedéspolitikákban úgy jelenik meg, mint azon nem szocialista és a radikális társadalmi átalakulást elutasító országok, amelyek alacsonynak tartják népességnövekedésüket és termékenységüket, és ezen mutatókat emelni kívánják a helyi társadalom stabilitása és a helyi morál megőrzése érdekében (lásd *M4. táblázatot*). Például a ciprusi szakpolitikusok az ENSZ-nek a termékenység növelését egyenesen a nemzeti fennmaradás kérdéseként mutatták be. Az iráni jelentéstevők egyértelműen elutasították a malthusiánus beavatkozást és az iszlám törvények fenntartása mellett kardoskodtak. Chilében pedig „új morális légkörről” beszéltek. Ezen diskurzív világok is a népesedési és gazdasági versengés eredményei, hiszen a hanyatló vagy relatíve kisebb népességszám a geopolitikai, vallási és katonai versengésben való lemaradásként értelmeződött (Melegh, 2006; Quine, 1996; Weiner and Teitelbaum, 2001, pp. 23–27). Az adott keret legfontosabb támogatói a világ konzervatív, sok tekintetben vallási alapon is szerveződő államai, mint Irán, Izrael és a Vatikán, amelyek közül Irán és Izrael több elemében megfelel az alábbiakban bemutatandó nemzeti revitalizációs dis-

kurzusok rendjének is. Ezen államokat kiegészítik Latin-Amerika (Nicaragua és Paraguay) és Dél-Európa bizonyos országai (Ciprus és Görögország), valamint egyes afrikai államok. Ugyancsak ide sorolhatóak egyes gazdag európai jóléti államok is, mint Franciaország, Svájc vagy Németország, amelyek konzervativizmus nem önmagában a népesedéspolitikai értékek terén jelentkezett, hanem inkább a népességsökkenéstől való félelem generálta a malthusianizmussal vagy a demográfiai átmenettel való szembefordulást (Teitelbaum and Winter, 1998). A népesség- és termékenységsökkenéstől való félelem az adott minták legfontosabb közös pontja anélkül, hogy a kormányzatok a társadalmi oldalon erőteljesen be akarnának avatkozni a család jóllétének és egészségének javítása érdekében. Több esetben hangsúly kerül egy régi/új születéspárti és abortuszellenes morál megteremtésére is, amelyek kialakítását és propagálását globális indíttatású konzervatív társadalmi mozgalmak és szervezetek egyaránt magukra vállalják, például a „The International Right to Life Federation”, II. János Pál Pápa konzervatív politikája, az Opus Dei szervezet támogatása (lásd pl. Crane, 1994).

Az említettek mellett ennek kiváló példája az amerikai pro-life és a konzervatív neo-protestáns mozgalom, amely már a nyolcvanas években globális szintre tudott lépni, miközben ekkor még kevésbé intézményesült az Egyesült Államok népesedéspolitikájában. Úgyszintén ehhez a mozgalomhoz köthető a média újfajta használata (pl. tv-evangelizmus) és a gyűlöletkampányok elindítása (McKeegan, 1993). Olyan média- és levélkampányok indultak, amelyek egy új és a jelzőkben pontatlan, túlzó állításokkal, sőt tudatosan csúsztatásokkal próbálták mozgósítani híveiket vagy a bizonytalanabb állampolgárokat. Jól mutatja ezt a következő idézet is a hetvenes évekből: „adóforintjaiból fizetik azokat az általános iskolai tanárokat, akik azt tanítják, hogy elfogadható magatartás a kannibalizmus, a feleségcsere, a csecsemők és az idősek meggyilkolása” (McKeegan, 1993, p. 128). Ez a fajta politikai-demográfiai nyelvezet és nyelvi stratégia nagyban megelőlegezi a mai migránsellenes populizmus nyelvét.

A pro-life mozgalom hatása fontos momentum volt még az ENSZ globális népesedési konferenciáin is, mint azt már fentebb jeleztük. Az abortusz és a születéskorlátozás kérdése már 1974-ben is megosztotta a delegációkat az ENSZ bukaresti népesedési konferenciáján, de különösen éles vitákat eredményezett az 1984-ben, Mexikóvárosban lezajlott összeövetelen az amerikai politikai lépéseknek köszönhetően. A konzervatív mozgalmak kívánságait képviselő amerikai delegáció egyrészt a korlátlan szabadpiac mellett kardoskodott (az majd megoldja a fejlődési és a kapcsolódó népesedési problémákat), illetve igen határozottan fellépett a családtervezési programok úgymond erőszakos vonásaival szemben, különösen az abortusz kérdése kapcsán. Ezen esetekben

mindenféle nemzetközi és civil szervezetet kritizált és a támogatás megvonását tűzte ki célul (mint például a United Nations Fund for Population Activities vagy az International Planned Parenthood Federation esetében). Ez jól mutatja a malthusianus diskurzusokkal való konzervatív szembe fordulást és a kialakuló politika küzdelmet. Ez a neokonzervatív, de egyben neoliberais fordulat tulajdonképpen ebben a tekintetben is előképe lehetett már annak a politikai kampánynak és technikának, amelyet a migránsellenes blokk és a kelet-európai közbeszéd használ. Hiszen ekkor is a globálisan is működő civil szervezetek és a nemzetközi szervezetek a diskurzív kampány célpontjaivá váltak demográfiai kérdések miatt (Finkle and Crane, 1985).

Ebben az új konzervatív diskurzusban, szemben a malthusianus vagy a demográfiai átmenet liberális elméleteivel és diskurzusaival, a népességnövekedési pánik már nem játszik szerepet. Mint azt James L. Buckley az USA kormányzatának nevében megfogalmazta a mexikói világnépészedési konferencián: „a népesség növekedésének kérdése semleges”, és a legfontosabb, hogy engedjük a piaci racionalitást szabadon, kormányzati befolyástól mentesen érvényesülni (Buckley, 1984)

Fontos megjegyezni, hogy bár ezen diskurzusokban ekkor még a migráció kérdése nem került a középpontba, megfigyelhető volt a megosztottság. A migráció egyik irányban sem igazán „kívánatos” ebben az értelmezési keretben (lásd újból az *M4. táblázatot*). Az elvándorlás csökkentése sokszor előkerül és a bevándorlást is általában korlátozni, szinten tartani szeretnék. Kivétel ebből a szempontból Paraguay és Izrael, amely utóbbi állam a bevándorlásban látja a nemzeti megerősödés egyik kulcsát. A „honos” népesség „tradicionális” termékenysége, párkapcsolati rendje és halandósága pedig úgy alakítandó, hogy „optimális” népességfejlődés következzen be. Ez a rend egy autochton fejlődést ír elő, és a versengésben „a saját forrást” (nemcsak etnikum, hanem állampolgársági közösség, ország stb.) támogatását tartja fontosnak (öröklési rend megváltoztatása, családpolitika stb.), miközben az elvándorlás és bevándorlás, már csak a kulturális konzekvenciák miatt is erősen korlátozandó. Ebből a szempontból jól megfér a demográfiai átmenet diskurzusaival, bár ott az elvándorlás egyáltalán nem tematizálódik, vagy csak annyiban tér el, hogy a vándorlás szigorítását az átmenet diskurzus képviselői nem tartották kívánatosnak (Bashford, 2014).

Összefoglalóan e konzervatív rend a termékenység és az abortusz kérdése körül szerveződik, és a migráció kérdése jórészt látókörön kívül marad a globalizáció kezdetéig, bár annak minden irányú korlátozása nem idegen ezektől a diskurzusoktól. Sőt, a nyolcvanas években, összekapcsolva a különböző témákat, megnő az érdeklődés a bevándorlók családi értékei és esetleges konzervativiz-

musa iránt (lásd pl. Leman, 1987). A nyolcvanas években az abortusz kérdésében radikalizálódik a diskurzív típus, az abortusz tiltásával és korlátozásával védi a „családi értékeket”, továbbá egy hagyományosabb családfelfogást és nemi szerepfelfogást hirdetett. A még zajló népességnövekedés kérdését semlegesíti (azaz szemben a malthusianizmussal ezt nem értékeli), és leginkább az abortuszpártiak, a szexuális orientációs kisebbségek és a libertárius értékek állami védelmét opponálja, illetve elutasítja az emberi jogi egyenlőség ezirányú továbbgondolását. E megfontolások vallási megalapozása is rendkívül fontos és világszerte igen széles körben talál szövetségeket ez a diskurzív rend a különböző vallási fundamentalizmusokkal, amelyek a nyolcvanas évektől egyre inkább megerősödnek (Castells, 2003, pp. 121–136). Ezt egyértelműen megtalálhatjuk a muszlim, a zsidó és a keresztény fundamentalizmusok esetében, ahol komoly és sok esetben globális mozgalmak indulnak el a nyolcvanas évek legelején, amely fordulatot jól mutatta már az iráni forradalom is (Emerson and Hartman, 2006; Lienesch, 1982). A konzervatív diskurzusok radikalizálódása nagyon fontos fordulat a neoliberais piaci fordulat konzervatív támogatásával együtt. Polányi Károly szavaival a piaci utópia újabb térnyerését támogatta, miközben fellépett úgymond az élet védelme érdekében. Mint azt már ezen rész elején jeleztük, így erősödött meg egy nagyon furcsa mintázat, amely sokszor úgy tünteti fel magát, mintha kettős mozgás: a társadalmi védekezés egy formája a piac térnyerése közben, de igazából a piacosság autoriter ideológiájaként is funkcionált.

AZ ETNIKAI VERSENGÉSEN ALAPULÓ NÉPI-NARODNYIK DISKURZUSOK ÉS A MIGRÁCIÓ KÉRDÉSE

A későbbi fejlemények szempontjából fontos, hogy a konzervatív reformizmus és a fasisztoid revitalizációs diskurzusok mellett ekkor még létezett egy köztetes, a szociális felszabadításon és az etnikai versengésen alapuló, narodnyik/népi típusú diskurzus is, amelynek nyolcvanas évekbeli kelet-európai jelenlétére már utaltunk a szocialista modernizációs diskurzusok kapcsán. Ezen a domináns mintákkal vitatkozó, sok esetben meglehetősen marginális és sokszínű, a népesedéspolitikában ritkán vagy egyáltalán nem intézményesülő (kormányzati népesedéspolitikai szinten nem megjelenő) ellendiskurzus gyökerei visszanyúlnak a 19. századig. Leginkább a két világháború között volt jelentős, amikor több kelet-európai államban is komolyabb viták és mozgalmak generálásán keresztül hatott (Trencsényi et al., 2018, 142–161. o.). E diskurzusnak a lényege, hogy egy demográfiai és társadalmi szempontból hanyatló (alacsony termékenységű és/vagy magas halandóságú vagy éppen jelentős elvándorlással küszködő) társadal-

mi és/vagy etnikai csoport védelme érdekében társadalmi reform vagy radikális átalakítás mellett kardoskodott. E diskurzus a haladást az elnyomott parasztok felemelkedésében látta. A népiek igencsak határozott elképzelésekkel rendelkeztek a nyugati fejlődésről (amit nem tartottak érvényesnek Kelet-Európában), de a nemzeti jelzőkkel ellátott demográfiai moralitáson túl törekedtek a társadalmi moralitásra és a társadalmi egyenlőtlenség csökkentésére. Nézetük szerint ugyanis a parasztok földnélkülisége vezetett a nem megfelelő, értsd „öngyilkos” demográfiai viselkedéshez (Melegh, 2006, 76–83. o.).

Ez, a társadalmi-etnikai-demográfiai versengés gondolatán alapuló diskurzív formáció bár a világon sok helyen jelen volt, sohasem rendelkezett globális vízióval; leginkább kisebbségi és többségi csoportok helyi versengésével és képviselétével volt elfoglalva. A nyolcvanas években igen sok kelet-európai országban erősödött meg a társadalmi-etnikai versengés gondolati rendje (Brunnbauer and Taylor, 2004; Vígvári and Gerőcs, 2017).

Igen fontos, hogy a parasztság hanyatlásával és a szocialista modernizációval való interakcióban általában éles konzervatív fordulatot vettek ezek a diskurzusok, főképp Kelet-Európában, és tulajdonképpen megkezdődött a beolvadásuk a radikalizálódó konzervatív diskurzív rendbe. Magyarországon is ez történt, amikor a „kicsi vagy kocsi” hatvasan évekbeli vitától kezdve lassan megindult a két világháború közötti népi diskurzusok újraalkotása és újraértelmezése. A nyolcvanas évekre már egyértelműen „a dunavölgyi erőviszonyok” átalakulása és a „magyarország védelme” lett a legfontosabb probléma a nagyon alacsony termékenység miatt (lásd Heller, Némedi és Rényi elemzését a nyolcvanas évek végén: Heller et al., 1990). Sőt ez a nemzetvédelem a hetvenes évektől kiterjedt az alacsony státuszú romákkal, sőt globális szinten a „túlzottan” szapora harmadik világbeli csoportokkal szembeni védekezésre (Melegh, 2011).

Az amerikai neokonzervatívokhoz és a világ több részén egyre inkább teret nyerő vallási fundamentalizmusokhoz hasonlóan az abortusz és az „élettel” és a szexuális viselkedéssel kapcsolatos túlzott szabadosság vált a legfontosabb témává és problémává. Ezt jól mutatja egyrészt a román abortusztilalom, ahol szintén voltak kapcsolódások a két világháború közötti narodnyik gondolatok és a Ceaușescu-féle népesedéspolitiká között. Ilyen kapcsolat volt például a kiemelten fontos román demográfus, Trebici munkássága, aki mindvégig fenntartotta, hogy a két világháború közötti bukaresti szociológia, a Gusti-féle iskola nemzeti, sőt eugenikai gondolatai a szocialista időszak demográfiai beavatkozásaiban is jelenjenek meg, vagy azok emlékezeté is érvényesüljön (Kiss, 2010, 37. és 54. o.).

Magyarországon Fekete Gyula író munkássága jól mutatja ezt a neokonzervatív fordulatot, aki egyértelműen a fenti népi hagyományból merített, és egészen

a nyolcvanas évek közepéig a társadalmi szerkezet változásával magyarázta a szerinte a világon a legsúlyosabb magyar „demográfiai válságot”. Ez a társadalmi magyarázat tűnik el a hetvenes évek végére. Mindeközben az abortusz kérdésében mindvégig hezitált, de végül egyértelműen a közvetlen beavatkozás mellett kardoskodott. A konzervatív fordulat a hetvenes évekre tehető. Erről így ír Heller Mária, Némedi Dénes és Rényi Ágnes a Népesedési viták című munkában:

Az indulatok sistergését mutatta az 1983. őszi tokaji írótábor is, ahol Varga Domokos is, Fekete is elsősorban a szerintük a közvélekedést károsan vagy bűnösen befolyásoló szakértői nézetek ellen hadakozott, de az ekkor már nagyon hangos reformszándék ellen is megfogalmazódik az aszketikus, antimodernista ellenvetés. Fekete Gyula szerint az alacsony születésszámok következtében a jövő kizsákmányolása folyik a zsákutcába jutott polgári civilizációban, s mi „nagyon sok tekintetben mintát vettünk erről a pusztuló, atomizálódó polgári civilizációról”. (Heller et al., 1990, 74. o.)

Az általa sokáig védett szocialista rendszerrel és a politikai vezetéssel kapcsolatos kritikájában pedig a rendszerváltás idejére már úgy fogalmaz, hogy „náci szintű tömeggyilkosságot” hajtott végre a Kádár-rendszer, amely népirtás vád majd a migráció ellenes blokk esetében is fontos és paradox érvelés lesz (Bányai, 1990).

Az abortuszellenesség náci szövegekkel való párosítása komoly retorikai technika lesz a felemelkedő új jobboldal esetében, mint azt már jeleztük. Ezzel a fordulattal tulajdonképpen típust váltott ez a diskurzus. A nyolcvanas évek végére radikális neokonzervatív és revitalizációs irányba mozdult, amely diskurzív mintákban már közvetlen beavatkozást sürgettek a „népességcsere” és a demográfiai hanyatlás megakadályozása érdekében. Tehát az etnikailag „öshonos” csoportok védelmében a migrációval és a népességcserével kapcsolatosan megfogalmazott aggodalmak mellett megjelenik már igen korán egy neokonzervatív és egy egyre inkább a nemzeti revitalizáció eszmevilága felé mutató gondolatmenet. A nyolcvanas években még egyáltalán nem beszélhetünk diskurzív hegemoniáról, csak egy radikalizálódó és viszonylag marginális ellendiskurzusról. Ekkor még ezen népi csoportok panaszkodtak leginkább az őket érő elnyomásról, és mind a demográfiai szakma, mind pedig a politikai elitnek sokban kritizálták e megközelítést (Monigl, 1990). De itt már csírájában megjelenik egy olyan diskurzív blokk, amely a piaci térnyerés előtt is, vagy éppen annak a kezdetén a fejlettebb térségek elöregedése, a túlzottan alacsony termékenység és túlzott

individualizmus ellen lép fel a „nemzet testének” védelmében, az el- és bevándorlás miatt felgyorsuló népességcserétől tartva.

A REVITALIZÁCIÓ DISKURZUSAI ÉS A MIGRÁCIÓ

A harmincas évekre kifejlődő diskurzív formáció az erőforrásokért vívott globális harcban a képzelt nemzeti biológiai „erő” visszaszerzésének lehetőségeit kereste. Ezzel eltért a konzervatív fordulatot hirdető diskurzusoktól, amelyek a tradíciók, a hagyományos életformák és ideálok fenntartását tartották elsődlegesnek. Az olasz és a német fasizmus/nácizmus fontos történeti kiinduló példái ennek a diskurzustípusnak, de ezek jóval elterjedtebbek voltak, sőt a föld igen sok területén és országában megjelentek (Ipsen, 1993; Trencsényi et al., 2018; Turda, 2010, 2013; Wanrooij, 2002; Weiner and Teitelbaum, 2001). A legfontosabb elem az „identitás” védelme volt a plutokrata (nyugati) nemzetek ellen. Különbőféle nagynemzeti és/vagy birodalmi konstrukciók létrehozására törekedtek, amit egyben a területek és az erőforrások újraelosztásáért vívott harcként is értelmeztek.

A vándorlást e mintában rassz és etnikai hierarchia alapján értékelték, és a biológiai erő egyik kontrollálandó formájaként jelent meg. Leszámítva a nemkívánatos „elemeket”, az elvándorlás nem, vagy csak nagyon korlátozottan volt cél ebben a gondolkodási keretben. A migráció csak a birodalmi térfoglalást szolgálhatta, és minden népesedéspolitikai lépés kizárólag a „saját faj” és a saját etnikum szempontjából volt értékelendő. A koloniális gyakorlatnak megfelelően a korábban elvándoroltak a nemzeti és birodalmi test képviselői maradtak, így védeni kellett őket a saját területen kívül is. E rendnek az egyik példája lehet a két világháború között a német élettér gondolata vagy az olasz népesedéspolitika, amelyben a bevándorlás valamennyire (szelektíven és lassú tempóban) ugyan megengedett volt, de a számbeli és „biológiai” erő szempontjából jelentős problémának tartották, ha közben népességet veszített az adott ország (Ipsen, 1993, p. 79.). Szintén ide sorolható Corrado Gini metabolizmus konstrukciója, amely jól mutatja, hogy a bevándorlást egyszerre kell értékelni a „nemzet”, „Európa” és a „rassz” szempontjából, és meg kell őrizni ezen történelmi szubjektumok „biológiai erejét” (Melegh, 2014, 2017).

A második világháború után a biológiai erő megőrzése vagy a közvetlen revitalizációs beavatkozás gondolata nem csak háttérbe szorult, hanem mint önálló diskurzív forma jórészt meg is szűnt. Az európai és ázsiai fasizmus olyan mértékig kompromittálódott, hogy a szellemi örökös mozgalmak (eugenikai irányzatok stb.) minden közvetlen szálát megpróbálták elvágni (Bashford, 2014, pp. 305–328). A társutas diskurzív minták is, mint például a népi-narodnyik irányzat,

a koloniális neomalthusiánizmus vagy a radikálisabb konzervatív szellemi körök is a lehető leginkább elhatárolódtak, miközben sok-sok háború előtti diskurzív elem vagy burkolt formában, vagy szétszóródva, de megmaradt, hogy a nyolcvanas években új életre keljen. Megjegyzendő, hogy ekkor még állami szinten alig-alig jelentek meg ezek az a diskurzív darabkák.

Amennyiben a globalizáció kezdetének időszakát, a nyolcvanas éveket vesszük szemügyre az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisa alapján, akkor e diskurzív minta tekintetében több érdekes fordulatra figyelhetünk fel (*M5. táblázat*). Mint már jeleztük, közvetlenül népesedéspolitikai szinten igen kevés országban jelentek meg e diskurzus bizonyos elemei. Azon országok sorolhatóak ide az ENSZ adatbázisában az adott korszakra vonatkozóan, amelyek a népességnövekedést és a termékenységet emelni szeretnék, de az adatbázis tanúsága szerint kifejezetten a „helyiek”, egy saját csoport termékenységét szeretnék csak emelni, és egyik legfontosabb céljuk a nemzeti identitás védelme bizonyos csoportokkal (főképp a külföldi munkaerővel) szemben. E védelem pedig diszkrimináción alapul és a „minőség emelése” a legfontosabb cél.

Az országok szintjén általában olyan gazdag államokban jelenik meg ez a diskurzus, amelyek a nyolcvanas évekre váltak kiemelkedően gazdaggá, és ekkortól jelentős vándorlás indult el irányukba. Sokszor a népességükhöz viszonyítva nagyon nagy arányú külföldi munkaerőt alkalmaztak, és jóval szegényebb országokkal voltak körülveve. Ezek többségét az Óböl menti államok tették ki, illetve még Szingapúr jelent meg ebben a kategóriában. Mint már jeleztük, bizonyos mértékig Izrael is ide tartozik, bár sok elemében a konzervatív kategóriába sorolandó.

Ezen országok egyrészt vallási, másrészt társadalmi oldalról elítélték a reprodukív jogok bármilyen érvényesülését, és a népességük szempontjából csak a „helyieket” vették figyelembe. Úgy tűnik tehát, hogy a kérdéses államok a jólét és a fejlődés szigeteként gondolták el magukat egy szegényebb régióban, és ennek védelmét látták legfontosabb feladatuknak. Ennek keretében a nemzeti és vallási identitásuk megerősítését is közvetlen népesedéspolitikai célnak tekintették. Ez a védelem és terjeszkedés (mint például Omán esetében az „omanizáció”, amint azt az ENSZ adatbázisában olvashatjuk) kiegészült egy rendkívül restriktív és kizsákmányoló bevándorláspolitikai renddel, amelynek részeként csak a munka elvégzésének idejére engedték be az adott bevándorlókat, és adminisztratív alapon kizárták őket mindenféle szociális védelemből (Sarkar, 2017; Szelényi, 2016). Szingapúrban a restriktív és hierarchikus képzetek egyenesen odavezettek, hogy a három évtizedig uralkodó autoriter és populista vezető (éppen a nyolcvanas évektől) egyre inkább vállalta diskurzív szinten a rasszhierarchia gondolatát.

Például a kínai népcsoportok felsőbbrendűségének eszméjét hirdették a maláj népcsoportokkal szemben (Barr and Lee, 1999).

A nyolcvanas években a második világháború után diszkreditált eugenikai gondolatok megjelentek másutt is, bár messze nem azzal az erővel, mint 1945 előtt, és igazából csak marginális diskurzusokként működtek (Barrett and Kurzman, 2004, pp. 499, 511–515). Ebben nem csak a közvetlen politikai tiltás játszott szerepet, hanem bizonyos alapvető diskurzív elemek valóban ellehetetlenültek a második világháború után, és ezeket nem lehetett már elővenni egy eugenikai program legitimációja érdekében. Ezek közül a legfontosabb az emberi nem biológiailag intézményesített hierarchiája és a nyílt állami erőszak alkalmazhatósága volt. Így is figyelemre méltó, hogy éppen a nyolcvanas évek elejére ez a mozgalom részben újraszerveződött, és részét képezte a fentebb már említett diskurzív fordulatoknak a nyolcvanas évek során, amely történelmi változás sok tekintetben előrevetíti a 2010-es évek domináns diskurzív mintáit. Megjegyzendő, hogy a globális eugenikai vitákban a migráció kérdése egyre inkább előtérbe került (Bashford, 2014, pp. 305–328).

Különösen így volt ez a nyolcvanas években Európában és az Egyesült Államokban. Az itt felemelkedő új jobboldal a kezdetektől fogva féltette az adott országot vagy régiót a túlzott beáramlástól vagy éppen a túlzott „keveredéstől”. Ezen, jórészt az akadémiai szférán kívül eső diskurzív térben a biológiai-nemzeti „túlélés” gondolata, a versengésnek és a népességcsoportok hierarchiájának az eszméi új erőre kaptak. Ez volt megfigyelhető például Nyugat-Németországban, ahol a túlzottnak vélt bevándorlás ellen fellépő csoportok új biologizáló nyelvet használtak, és főképp az eliteken kívül, a szociálisan sérülékenyebb munkáscsoportok körében váltak népszerűvé (Betz, 1990). Nagyon hasonló, és leginkább a migráció „rasszizáló” és a direkt szabályozás lehetőségét firtató csoportok erősödtek meg Európa déli, északi és nyugati régióiban már a nyolcvanas években (Wodak et al., 2013).

Összefoglalóan ezek a „nemzeti erőt” féltő, globálisan is megfigyelhető diskurzív minták, amelyek az akadémiai diskurzusokban alig vagy szinte egyáltalán nem jelentek meg még az 1980-as években, a globalizáció kezdetével új erőre kaptak. Megjelentek az új jobboldal „populista” beszédében, illetve bizonyos nyíltan elnyomó államokban még intézményesültek is. Ez utóbbiak azon, sokszor szélsőséges jólétben élő államok voltak, amelyek a vándormunkát széles körben hasznosították, anélkül, hogy komolyabb jogokat adtak volna a bevándorlóknak.

A revitalizációs diskurzus újbóli felemelkedésben igen fontos volt, hogy a migráció kérdése előtérbe került. A migráció intenzitása ekkor már komolyan megemelkedett – különösen Európában messze a globális szint fölé –, miközben

a piac szerepének növelését célzó neoliberális reformok is egyre inkább teret nyertek. Szintén fontos volt, hogy a fenti kérdésekkel foglalkozó szélsőjobboldali csoportok a migráció és az abortusz esetében a megjelölt veszélyforrást adminisztratív eszközökkel kívánták „kiiktatni”.

Ilyen fordulatot láthattunk részben a demográfiai átmenet kettős számú változata esetében (bár ott még leginkább csak a túlzott keveredés miatti aggodalom vált kézzelfoghatóvá), de különösen a népi-narodnyik diskurzusok, a szocialista modernizáció diskurzusai és a neokonzervatív minták is radikalizálódtak már a nyolcvanas évek során, és képviselőik egyre élesebben szembefordultak a szakmai elitnek állítólagos túlhatalmával (többek között Monigl, 1990). Ezen elitellenes viták és a különböző, már korábban intézményesült diskurzusok eltolódása a közvetlen beavatkozás sürgetésének az irányába szintén azt segítette, hogy az ekkor még szélsőségesnek számító diskurzusok erőre kapjanak, és lassanként a felemelkedő neokonzervatív és jobboldali történeti és politikai blokk egyik oszlopává váljanak.

FEJLŐDÉSPÁRTI KRITIKAI DISKURZUSOK ÉS A MIGRÁCIÓ

Ez a marxista gyökerekkel bíró, anti-malthusiánus, fejlődéselvű diskurzív minta a gazdaság radikális átalakítását tűzi ki célul népesedési feszültségek és problémák megjelenése esetén. Ezen értelmezési keret szerint a gazdaságot másik fejlődési pályára kell állítani, hogy legyen elég erőforrás a népességnövekedésre és a beruházásokra is. Ez a nézőpont igen erős volt a második világháború után, és nemcsak Kelet-Európában, hanem Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában is megjelent. Például egyértelműen teret kapott az ún. függőség- és az arra épülő világregndszer-elméletekben is (Timmons and Hite, 2000). Ez utóbbi elmélet megalkotói az ENSZ egy szakosított szervezeténél a tartós fejlődési elmaradás okait vizsgálták Latin-Amerika esetében (United Nations Economic Commission for Latin American and the Caribbean, ECLAC), és az okokat a nyugati gazdaságokkal folytatott egyenlőtlen cserében és a kapcsolódó politikai mechanizmusokban találták meg. Az egyik megalapító, Prebisch már igen korán kifejtette a kapcsolódó népesedési téziseket az 1953-as Római világnépesedési konferenciához írt háttér tanulmányában, amelyben a népességnövekedés, tőkeképződés és munkalehetőségek közötti összefüggéseket elemezte az „alulfejlett” országok esetében (Prebisch, 1954). Ezen gondolkodási irány elemei később a malthusiánus beavatkozások, az úgynevezett családtervezési iparág „anti-imperialista” kritikájában is megjelentek a hatvanas és a hetvenes években, amikor is a család-

tervezés a szegény nemzetek elleni külső támadásnak számított (Stycos, 1967).

A fenti kifinomultabb elemzéssel párhuzamosan a kelet-európai marxista demográfusok, statisztikusok és politikusok főképp a negyvenes és ötvenes években ennél egy sokkal élesebb és sarkosabb elméleti keretben beszéltek: erősen propagandisztikus megfogalmazásokkal éltek és folyamatosan kritizálták a Nyugatot az általuk képviselt fejlődési ideál előnyeivel szemben. A malthusiánus és minden közvetlen népesedési beavatkozást támogató diskurzív mintával szemben 1947-ben a jugoszláviai és az ukrainai ENSZ-delegátus így fogalmazott egy népesedési vitában:

Barbár cselekedetnek tartanám, ha a Bizottság a házasságok vagy a törvényes születések korlátozásán gondolkodna valamely ország vagy valamely időpont kapcsán. Megfelelő társadalmi szerveződés esetén a népesség bármilyen növekedése kezelhető. [...] Önök (nyugati demográfusok) kegyetlen módon a népesedést szeretnék a gazdasághoz igazítani, míg mi kommunisták a gazdaságot a népességhez. (Idézi Petersen, 1988, p. 93)

Hasonlóan írt Tolnai György magyar statisztikus is 1950-es tanulmányában, ahol a szocializmus és a kapitalizmus népesedési folyamatait elemezte a Statisztikai Szemlében:

Malthus hívei a járványokat és a háborúkat úgy tüntetik fel, mint a természet törvényszerű „gondoskodását” a túlnépesedés és az ebből fakadó nyomor megszüntetésére. Ez az elmélet az imperialisták emberpusztító gyarmati politikáját és háborús törekvéseit igyekszik szolgálni. [...] A burzsoázia a demográfiát az osztálytársadalom nyomorúságának igazolására használta fel. [...] Marx a burzsoáziának ezekkel a demográfiai elméleteivel szemben megállapítja, hogy nem a népesedési törvények befolyásolják döntően a társadalom fejlődését, hanem ellenkezőleg: a népesedés törvényeit alapvetően a társadalom anyagi berendezése szabja meg. (Tolnai, 1950, 370–371. o.)

Ez a kritikai vonal globálisan is érvényesült az 1974-es bukaresti konferenciáig, amikor igen éles politikai vita bontakozott ki a családtervezési beavatkozások kapcsán egy korabeli beszámoló tanúsága szerint:

Ami Bukarestben zajlott, az távol állt a csendes és a megegyezés irányába mutató vitától. Többek meglepetésére a konferencia egy ideológiai vitától terhes politikai fórummá változott, ami elvezetett a népesedési kérdések átpolitizálásához.

Valójában a vita középpontjában a „fejlődési” versus a „népességszabályozási” megközelítés állt. Az előbbi az általános társadalmi és gazdasági fejlődés (developmentalizmus) fontosságát hangsúlyozta, ami lecsökkenti a népesedés önmagában vett problémáját. A másik a népességnövekedés lecsökkentésének és a kiscsaládi norma elterjedésének egyetemes célként való elfogadtatását jelölte meg a konferencia fő célkitűzéseként. (Hunter, 1976, p. 1)

E vitában ekkor még a fejlődési oldal fő állításainak egyértelmű összefoglalását adta a kínai delegáció a kínai népesedéspolitika későbbi fordulata előtt a bukaresti konferencián:

Saját példánkon tanultuk meg, hogy hibás és igaztalan állítás, hogy a túlnépesedés a fejlődő országok szegénységének és lemaradásának a legfőbb oka Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában, és hogy a népesedéspolitika a kulcs a szegénység és a lemaradás problémáinak kezelésében. (World Population Conference, 1975, p. 67)

Hasonlóan érvelt ekkor a nemzetközi vitában a Szovjetunió is, bár jól látszik, hogy a fejlődési vonal képviselője mellett egyre inkább elindultak valamiféle modernizációs irányba azzal, hogy nem a társadalmi viszonyok radikális átalakítását, hanem a gazdasági növekedést és az iparosodást tartották elsődlegesnek.

A Szovjetunió véleménye szerint a népességnövekedés azt kívánja meg a kormányoktól, hogy fejlesszék a termelőerőket és javítsák az egész népesség jólétét. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a népességnövekedés nem lehet a gazdasági és kulturális fejlődés akadálya. Miután a társadalmi élet az anyagi termelés feltételein és szintjén alapszik, a megoldás, a gazdasági, társadalmi fejlődés és a népességnövekedés harmonizálása nem azon alapul, hogy hozzáigazítjuk a népesség növekedését a gazdaság növekedéséhez, mint a családtervezés esetében, hanem a gazdasági növekedésnek kell meghaladnia a népesség növekedési rátáit és garantálnia az emberek növekvő életszínvonalát. (World Population Conference, 1975, p. 68)

A fejlődési oldal képviselőjeként kelet-európai, latin-amerikai államok, illetve néhány ázsiai és afrikai ország lépett fel szövetségben (többek között Argentína, Kína, Albánia, Románia, Kuba, Peru, Jugoszlávia). Velük szemben állt Nyugat-Európa, Irán, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Japán, ami jól mutatja a globális egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely szerepét, illetve

a gazdagabb államok malthusiánus félelmét, hogy a népességnövekedés feszültségei esetleg náluk is gondokat okozhatnak. Megjegyzendő, hogy a végső dokumentum és az egyes országok konkrét politikai irányvonala már kevésbé volt egyértelmű, és tisztán malthusiánus vagy tisztán fejlődéspárti álláspont nem fogalmazódott meg (Avramov and Cliquet, 2016).

E diskurzív minta a hetvenes években igen sok szocialista államban elveszítette erejét, amint a marxista alapú kritika átadta helyét a szocialista modernizáció gondolatkörének. A nyolcvanas évekre ez a keret még inkább háttérbe szorult, és igen nagy űrt hagyott maga után azzal, hogy a társadalmi és gazdasági szerkezet szisztematikus átalakítását már nem képviselte igazából egyetlen diskurzív minta sem. Témánk szempontjából igen érdekes, hogy a függőség- és a világrendszer-elmélet a népesedés kérdésében alig hallatta a hangját a nyolcvanas években, miközben maga az elmélet világszerte megerősödött a gazdasági kérdések megvitatása kapcsán (Wallerstein, 2010).

Népesedéspolitikai szinten több országban megjelent ez a fejlődéselvű diskurzív minta, amelynek fő eleme, hogy radikális és szerkezeti társadalmi változtatás szükséges a népesedési dilemmák feloldása érdekében (*M6. táblázat*). Ez a konstrukció főképp azon afrikai és latin-amerikai országok esetében bukkant fel a nyolcvanas években, amelyek radikálisabb szocialista kísérletezésbe kezdtek. Ezek általában eltértek a kelet-európai, sőt, mint láttuk az ázsiai szocialista országok megközelítésétől is, és népesedéspolitikai megfontolásaikban nagyon gyakran valamiféle helyi közösségiségre (pl. a tanzánai udzsama rendszer) és fejlődésre építettek, miközben a koloniális múlt miatt szemben álltak a nyugattal és a nyugati gyarmatosítással. Megközelítésüket jól mutatja, hogy ugyan a termékenységet vagy éppen a népességnövekedést gyakran túl magasnak tartották, mégis nyíltan felléptek a népesedési és bármilyen közvetlen termékenységi beavatkozással szemben. Egyértelműen a társadalmi átalakulás és a tervezés eszközrendszerében bíztak, de közben a nyolcvanas évek kelet-európai országa-ihoz hasonlóan engedték a családtervezést, a fogamzásgátlást és az abortuszt (Líbia kivételével). A migráció kérdésében pedig az elvándorlás negatív hatásait és kontrollját tartották fontosnak, amely kérdés általános visszhangot váltott ki a vonatkozó kritikai diskurzusokban.

A népesedés általános kérdésével szemben a nyolcvanas évektől a migráció kérdése már élénken foglalkoztatta a neomarxista elméletek követőit. A nyolcvanas évek elejéig a demográfiai átmenet modernizációs diskurzusaihoz hasonlóan leginkább a város és a vidék közötti migráció izgatta őket. Szemben azonban a modernizációs diskurzusokkal, ők e folyamatot függőségi viszonynak és egyenlőtlen cserének tekintették. A későbbiekben, amikor már a nemzetközi migráció

is foglalkoztatta őket, akkor a legfontosabb problémájuk az a „gyökértelenítési” folyamat lett, amely a „tradicionális” agrártársadalmakban játszódott le a kapitalizmus erőinek betörése kapcsán. Ez sokban hasonlított Polányi Károly „kiágyazási” kritikájára (Portes and Böröcz, 1989; Wallerstein, 2010). E diskurzív mintában – az individuális racionális választás elméletével szemben – a hangsúly a történeti-koloniális viszonyokban rejlő útfüggőségre, a hálózatok felépülésére, és a küldő és fogadó társadalmakban kialakult osztályhelyzetek elemzésére került. A kapitalista társadalmi rendszer kritikája összekapcsolódott a migránsok strukturális háttérének és pozíciójának bemutatásával. Ez szemben állt minden korábbi diskurzív mintával, amelyek vagy haszonmaximalizáló absztrakt egyéneknek, vagy szelektálandó népességnek, vagy éppen kényszerfolyamatok (pl. éhínség) mechanikus eredményének tekintették a migrációt. Ezen mintában külön figyelmet kapott a külföldi tőke és a piaci nyitás is mint a migrációs folyamat egyik kiemelt tényezője. Ennek szerepét a materiális folyamatok elemzése kapcsán már mi magunk is jeleztük és használni is fogjuk. Saskia Sassen már a nyolcvanas években jelezte, hogy a tőke mobilitásának komplex társadalmi következményeit végig kell elemezni, beleértve a migrációt is (Sassen, 1988).

E kritikai diskurzus, amely először próbálta a vándorokat sújtó hátrányos helyzetet globális összefüggésekben megmutatni, már a nyolcvanas években részben összekapcsolódott a migrációs folyamatok emberjogi alapú kritikájával. Ezen irányzat sok elemében jelen volt az ENSZ és még a Világbank egyes szövegeiben is, ami jól mutatja, hogy e kereten belül, a globális társadalmi kritika mellett, a marxista kritikától elszakadt emberjogi munka is folyt a migráció kapcsán. E diskurzus erőteljesen támogatta a migráns munkavállalók jogait és az illegális migráció legalizálását emberjogi alapokon. Ennek a folyamatnak az eredménye volt az az 1990-es ENSZ-egyezmény, amely a legálisan és nem legálisan érkező vándormunkások és családtagjak alapvető, emberjogi védelmét próbálta kodifikálni (United Nations, 1990). Ezzel tulajdonképpen már megelőlegezték a globalizáció korának egyik igen fontos globális jogfejlődési menetét, amely a migrációval kapcsolatos nemzetközi, emberjogi alapú szabályozás kidolgozása irányába mutatott. A globális kormányzás egyik fő problémáját is megelőlegezték: hogy általános rendszerkritikával együtt vagy nagyon sokszor anélkül képviseljük a vándorok és vándormunkások jogait a nemzetállamokkal szemben.

Hasonlóan fontos fejlemény a gyarmatosítás következményeivel, az intézményesített rasszizmussal és a nemi egyenlőtlenségekkel foglalkozó kritikai társadalomtudomány létrejötte. Megjegyzendő, hogy a népesedés kérdésével közvetlenül keveset foglalkoztak, a migrációra ugyanakkor már komoly figyelem irányult. Ezen irányzatokban kutatók és az értelmiségiek komoly kvalitatív szociológiai

munkába kezdtek a hetvenes és nyolcvanas években. Mindegyik téma esetében a hatalom, a reprezentáció és a tudástermelés reflektív szociológiai, irodalmi és társadalomtörténeti elemzése volt fókuszban, és e megközelítésekben a „nem, rassz, osztály” interszekcionális kapcsolatrendszerének kritikai vizsgálata alapján komoly szellemi konglomeráció jött létre. Ezen irányzatok komoly progresszív erőt képviseltek, bár ekkor még csak a nyugati akadémiai élet bizonyos szegmensein belül. Létrejött a posztkoloniális kritika, a radikálisabb feminizmus és a rasszizmuskritika laza és sokszor egymással is vitatkozó koalíciója, amely mind az alávetettség problémájával foglalkozott. Ez óriási hatást gyakorolt a migráció későbbi vizsgálatára.

Ebben a fejlődésben a migráció kérdése és problémája több szempontból is szerepet játszott. Először is a fenti konglomerátumban nagy számban vettek részt migránsok, sőt, sokan az egész szellemi mozgalmat a harmadik világból a nyugati, elsősorban az amerikai egyetemekre érkezett gondolkodók intellektuális kreativitásának tudták be. Ilyen kritikai gondolkodó volt Aimé Césaire vagy Frantz Fanon, akik a gyarmatokról a metropoliszba való vándorlás után olyan kulturális, diskurzív és társadalmi gyakorlatokkal szembesültek, amelyek megalapozták kritikájukat. Így jutottak el a koloniális diskurzusok kritikájáig és a diskurzív ellenállás problémájáig már az ötvenes és hatvanas években, főképp Gramsci hegemonia-értelmezése alapján (Césaire, 2000; Fanon, 2000). Kulcsfontosságú volt a négritude mozgalom támogatása és megalkotása a civilizatorikus és asszimilációs logikával szemben. Sok szempontból az ő munkájukat követte a palesztin Nakbat, és kényszermigrációt elszenvedő Edward Said, aki Gayatri Spivakkal együtt a nem európai identitások és kulturális perspektívák ellehetetlenülését és a diskurzív hatalom kérdéseit úgy fogalmazták meg, hogy azok lehetőséget teremtenek a gyarmatosítottak példáján keresztül a bevándorlók sokszor nemileg is eltérő identitásainak értelmezésére vagy reflektív kritikai vizsgálatára (Spivak, 1990). E gondolkodásban például már a hetvenes és nyolcvanas években nagyon fontos kérdéssé vált a kulturális egység, a nyelvi és kulturális hibriditás, a keveredés és a határ kérdése, különösen Homi Bhabha szövegeiben, ami a későbbiekben kiemelkedően fontos problémává vált e szellemi körben (lásd Bhabha, 2002).

Ugyancsak ide sorolandó a nyolcvanas évekbeli kritikai rasszizmus irodalma, többek között John Rex nagyhatású tanulmánya, amely nagyban épített a migráció és a bevándorlás kérdésére mint olyan strukturális helyzetre és tapasztalatra, ahol a rasszizmus könnyen feléled és komoly hatással bír (Back and Solomos, 2000, pp. 4–5; Rex, 2000, pp. 119–125). Jól mutatja az összefüggést az is, hogy a jobbára e korszak irodalmára építő és a rasszizmust taglaló szöveggyűjtemény számos szerzője hosszabban foglalkozott a migráció és a diaszpóra kérdéseivel

már a globalizáció korszaka előtt. Például ilyen szerző volt Robert Miles, Matthew F. Jacobson és Avtar Brah (Back and Solomos, 2000).

A kritikai diskurzív formációk, különösen az identitáspolitikai elemekkel operáló változatok majd komoly szerepet kapnak az antimigráns blokk későbbi ellenségképeként, miközben nagyon jelentős szerepet játszottak a fejlődés, a szegénység, a társadalmi és a nemi egyenlőtlenség és az emberi jogok migrációval kapcsolatos kérdéseinek későbbi megfogalmazásában. Ezek a perspektívák a későbbiekben, a globalizáció korában sokban hatottak a diskurzív folyamatokra.

A MIGRÁCIÓ MINT A NÉPESEDÉSI DISKURZUSOK TÖRÉSPONTJA: ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK A NYOLCVANAS ÉVEKBELI DISKURZÍV ELEMEKRŐL ÉS TÖRTÉNETI KÖVETKEZMÉNYEIKRŐL

A demográfiai diskurzusok a kiinduló történeti helyzetben nem tudták egyértelműen kezelni a migráció kérdését. Csak korlátok között volt elfogadható számukra és csak ambivalensen tudták kezelni a tömeges migráció kérdését. Olyan töréspontokat jelentettek a migrációs feszültségek, amelyek megroppantották a korábbi diskurzív mintákat, és eltolhatták őket a „migrációpártiság” és a „migrációellenesség” irányába, amint a migrációs folyamatok intenzitása és térbeli szerkezete megváltozott.

Az alábbi összefoglaló táblázat (3. táblázat) tartalmazza a főbb diskurzív elemeket és azok jelentőségét a későbbi migrációs vita és a migráció alapú diskurzív blokkok megerősödése szempontjából.

Mint jól látható, a nyolcvanas évekbeli diskurzusok nagyon sok elemükben közvetlenül, illetve nem szándékolt hatásmechanizmusok révén előkészítették a terepet a migrációs alapú blokkok felemelkedéséhez, sőt bizonyos diskurzív kapcsolatokban már meg is jelenítették vagy előre vetítették a migrációs konfliktus főbb elemeit. Egyrészt az adott diskurzív minták a nyolcvanas években (leszámítva a fejlődéselvű kritikai diskurzust) mind erősen biopolitikai jellegűek voltak, és absztrahált népszerűfogalmakkal és erőforrásképzetekkel operáltak. Fenntartották, hogy a népesedési dilemmák és/vagy a piaci versenyképesség absztrakt és eltárgyasított kívánalmai alapján a népesedésbe be kell avatkozni, és ambivalens módon a bevándorlást vagy fel kell gyorsítani a népességszökkenés és az esetleges munkaerőhiány ellensúlyozására, vagy pedig le kell lassítani, ad absurdum le kell állítani a helyi lakosság kulturális és gazdasági védelme érdekében, vagy éppen strukturális reformokkal kell e konfliktus versengési feszültségeit lecsökkenteni. Leszámítva a fejlődéselvű irányzatokat, e beavatkozások

során a társadalmi csoportok hierarchikus, szelektív és differenciált támogatásával kell a fontosnak vélt demográfiai egyensúlyokat beállítani. Szinte mindegyik diskurzus (a kritikai-fejlődési diskurzust leszámítva) ezáltal alapot adott rasszista vagy esszencializáló kirekesztésre, eltárgyasításra az állami-politikai beavatkozás inherens eszközeként (Foucault, 1991). Több diskurzus magában hordozott, vagy akár meg is jelenített biopolitikai pánikot, amelynek keretében az európai gazdasági-demográfiai hanyatlás ellensúlyozására és/vagy egy adott csoport védelmére szólítanak fel a diskurzus aktorai valamilyen kárt okozó (túlzottan szapora, idegen kultúrájú stb.) csoport terjeszkedésével szemben. Több diskurzus (mint például a szocialista modernizációs, az etnikai versengés és a nemzeti revitalizációs értelmezési keretek) erős hangsúlyt helyeztek az állam demográfiai szuverenitására, és ez fontos történelmi precedenst teremt a későbbi migránellenesség szempontjából.

A nyolcvanas évek végére a radikálisabb társadalmi kritikán vagy a társadalmi oldal elsődlegességén alapuló diskurzív rendek részben el is tűnnek és/vagy feloldódnak a neokonzervatív vagy éppen a revitalizációs gondolatok irányában. Több helyen megjelenik már a nyolcvanas években az elitellenesség és a civil vagy éppen a nemzetközi szervezetekkel szembeni ellenérzés vagy az ellenük folytatandó politikai küzdelem igénye. Az átrendeződés oka a második világháború után kialakult történelmi-hatalmi rend kiüresedésében és a piacosításban keresendő. Ezek közül a legfontosabb, hogy a megelőző időszakok küzdelmeiben megroppantak a baloldali kritikai mozgalmak és társadalomátalakító tervek, megbomlott a szinte globális modernizációs konszenzus, miközben megerősödött a globalizációs piaci nyitás gondolata és később annak gyakorlata is. Ez pedig a népesség és a népesedés kérdésének újragondolását is szükségessé tette. A migrációnak mint a mobilitási formákat magába olvasztó absztrakt és piaci kategóriának a létrejötté és megerősödése a nyolcvanas évektől pedig éppen ezt az újraértelmezést és újrendezést szolgálta a történelmi folyamatok előrehaladásával.

Már a történelmi piaci és nyitási fordulat kezdeti időszakában főképp ezen eurocentrikus biopolitikai értelmezési keretek mentén értelmezhetők a migrációs szintek emelkedését és a globalizációs feszültségek kibontakozását. Szinte nem is volt porondon a biopolitikai alapokat megkérdőjelező kritikai diskurzus. Ez azt jelentheti, hogy a történelmi diskurzív minták egy jelentős része már a nyitási ciklus elejétől a mechanikus, a közvetlen demográfiai védekezés felé terelte a köz és az elit gondolkodását, sőt megteremtette a pro- és antimigrációs történelmi blokkok megszületésének hátterét.

Tulajdonképpen jól látszik, hogy már a nyolcvanas években, amikor a migrációs szintek emelkedése még nem kezdődött el, a migráció kérdését vagy negatívan vagy nagyon ambivalens módon értelmezték az egyes nagyobb diskurzusok. A malthusiánus, a demográfiai átmenet és több szempontból a kritikai-fejlődési diskurzus is tartalmazott migrációt igenlő elemeket, miközben erős kétségek is megfogalmazódtak. E blokk nagyon sok elemében bizonytalan és önellentmondásos volt, hiszen a migráció szükségességének hirdetését felülírja, megnehezíti az eurocentrikus védekezés gondolata és a migráció társadalmi kontextualizálásának hiánya, főképp a malthusiánus és a demográfiai átmenet diskurzusa esetében.

Ezzel szemben, éppen az erőteljes neokonzervatív fordulat révén, felállni készül egy szintén eurocentrikus, nemzetállami vagy regionális szinten szuverenista, a migrációt elutasító vagy nagyon erősen szelektálni kívánó diskurzív blokk, amely védi a „saját” csoportok és közösségek termékenységét, autochtonnak tekintett demográfiai és kulturális fejlődését, és teszi ezt egyre inkább a közösséginek tekintett identitások megőrzése érdekében.

Ezek a változások, a migrációs alapú blokkosodás megjelent a különböző országok népesedéspolitikai törekvéseiben is, és az egyes típusokba tartozó államok esetében megkezdődött a migrációs kérdések újragondolása és a népesedéspolitikák felkészítése a migrációs folyamatok kezelésére. Megindult a migráció tudatos átgondolása, megjelent a migrációs tanulmányok gondolata mint egy új szakdiszciplína alapja. Más szavakkal mind a folyamatok, mind pedig a népesedési diskurzusok felől nézve megkezdődött egy migrációs fordulat, amelyben a kelet-európai térség kiemelt szerepet játszott.

3. táblázat: Diskurzív minták a nyolcvanas években: a diskurzív elemek és összefüggések áttekintése az antimigráns blokk szempontjából

	Malthusianus	Demográfiai átmenet	Szocialista modernizáció	Konzervatív reformizmus	Narodnyik, etnikai rivalizáció	Nemzeti revitalizáció	Fejlesztéspárti, kritikai
Történelmi és társadalmi alapfeltevések	Eurocentrikus; az erőforrásokért folytatott direkt verseny	Eurocentrikus; mihamarabbi és társadalmilag megítámozgatott konvergencia a demográfiai viselkedésben, hogy ne legyen éles verseny	Egyre inkább eurocentrikus; az állami szuverenitás és a tervezés mindenhatósága	Eurocentrikus; megadott értékek védelmében reformista	Eurocentrikus; főképp a kelet-európai kisnépek demográfiai-etnikai küzdelme fontos, amelyben a szociális háttér szerepet játszik	Szélsőségesen etnocentrikus; radikális beavatkozás kell az identitás és biológiai erő védelmében	Nem eurocentrikus; struktúra- és modellváltás oldja meg a népesedési dilemmákat
Népeség-növekedés	Kulcsprobléma a túlzott növekedés, lassítás szükséges	Lassan háttérbe szorul a népeség-növekedés kérdése, de fontos a globálisan eltérő útemek konvergenciája alacsony szinten	Nulla növekedés a cél; a népesedési folyamat optimalizálása szükséges	Nem kulcsprobléma; semleges-séget hirdete tekintetben, de esetenként megjelenik a népesedési erő gondolata	Szociálisan „elnyomott” etnikumok esetében fontos kérdés	Versengő államok esetében a biológiai erő megtestesítője a népességszám; ez az erő a „saját” csoportnál kell, hogy legyen	A gazdasági növekedés és struktúra-váltás a szabályozás legfontosabb eszköze

	Malthusiánus	Demográfiai átmenet	Szocialista modernizáció	Konzervatív reformizmus	Narodnyik, etnikai rivalizáció	Nemzeti revitalizáció	Fejlődéspárti, kritikai
Termékenység-csökkenés	Az egyik legfontosabb cél, közvetlenül elő kell segíteni.	Mindenképp le fog zajlani, de történetileg eltérő időben és tempóban; egyes országok és régiók termékenysége nagyon alacsony lesz	Meg kell állítani, ha a reprodukációs szint alá süllyed és a jólét növekedésével nem szabad csökkennie	Nem szabad elősegíteni „erőszakos” eszközökkel; fő ellenség az abortusz terjedése; meg kell akadályozni a túlzottan nagy csökkenést	Háttérbe szoruló etnikai csoportok esetén meg kell fordítani	Csak az „értéktelel” népesség esetében támogatandó; a biológiai erőt jelenti, ha magas	Csak társadalmi fejlődés eredményeként fogadható el és nem szükségszerű
Halandóság és elöregedés	A születés-korlátozás pozitív hatása lehet a kisebb elszegényedés; az elöregedés nem jelenik meg problémaként	Szükség lehet demográfiai importra a fejlett országokban, hogy az öregezés kezelhető legyen	Mindegyik demográfiai folyamatot érdemes optimalizálni; a halandóság javítása is kulcsfontosságú	Nem temati-zálódik élesen, de a korábbi termékenységi szintek fenntartása segít az öregezés kezelésében	A természetes fogyás egyik eleme és a hanyatlás jele, ha túlzottan magas	A biológiai leépülés folyamatainak részeként értelmezendő; a fiatal népesség erőt jelent	A globális egyenlőtlenség részeként tematizálódik a túlzottan magas halandóság
Elvándorlás	Végző társadalmi szelep lehet; a hazaküldött pénz segíthet az otthoni szegénység leküzdésében	Nem értelmezi	Nem tematizálja, sokszor tabusítja; csak korlátozottan, tervszerű keretek között érvényesülhet a szocialista országok között	Csökkenendő, csökkenti a hagyomány erejét	Etnikai veszteség a versengésben, gazdasági átalakítással kell visszafogni	Csak ha a térfoglalást szolgálja, máskülönben „vérveszteség”	Igen komoly probléma, egyenlőtlen csere eredménye és része, fejlődési veszteséget jelent; a helyi gazdaság termelje ki a megfelelő erőforrásokat, szerkezetváltás szükséges

	Malthusianus	Demográfiai átmenet	Szocialista modernizáció	Konzervatív reformizmus	Narodnyik, etnikai rivalizáció	Nemzeti revitalizáció	Fejlődéspárti, kritikai
Bevándorlás	A túlzott beáramlás probléma, védekezni kell vele szemben	Szükség van rá, de csak szelektíven, a helyi középosztályi és gazdasági igényeknek megfelelően	Korlátozottan, de szervezett, „tervszerű” migráció kell, nem történhet kizsákmányoló formában	Csekély mértékben kívánatos; erősen szelektált rendben kell embereket beengedni, néhány kivételtől eltekintve	Bomlasztja az etnikai közösséget; erős idegenellenesség	Csak nagyon szelektíven szabad, csökkenteni kell; óvni kell a helyi „biológiai” erőt és identitást; a „saját” csoport restriktív védelme is szükséges	Nem ellenséges, fejlődési potenciál is lehet
Segítendő vándor csoport	Túlnépesedett és szegény csoportok elvándorlása	Az adott gazdasági és társadalmi rendbe beilleszthető csoport, amely alkalmazkodik a helyi demográfiai viselkedéshez	Szakkunckások és szakértelmiségiek a szocialista országokban, baloldali menekültek	Csak az erkölcsi és társadalmi rendet nem veszélyeztető kisebb csoportok elvándorlása és bevándorlása; kulturális közelség kell vagy gyors asszimiláció	Korlátozott mértékben az azonos etnikum bevándorlása	Saját faj és etnikum visszaáramlása és bevándorlása, ha jó biológiai erőt képviselnek	Falusi és városi szegények belső és külső migráció esetén is. A volt gyarmatok lakosai.

IRODALOM

- Alamgir, A. K. (2017). From the field to the factory floor: Vietnamese government's defense of migrant workers' interests in state-socialist Czechoslovakia. *Journal of Vietnamese Studies*, 12(1), 10–41.
- Andorka R. (1990). Hozzászólás Heller Mária – Némedi Dénes – Rényi Ágnes “Népesedési viták Magyarországon 1960–1986” c. tanulmányához. In Monigl I. (szerk.), *Népesedési viták Magyarországon 1960–1986* (146–150. o.). KSH NKI Kutatási Jelentései 37. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Avramov, D. and Cliquet, R. (2016). The ideological divides and the uptake of research evidence: The case of the United Nations World Population Conferences. *Demográfia English Edition*, 59(5), 83–116.
- Back, L. and Solomos, J. (2000). Introduction: Theorising race and racism. In L. Back and J. Solomos, (Eds.), *Theories of race and racism: A Reader*. London: Routledge.
- Bányay G. (1990). Magyar Holocaust 1950–1990: Tanulmány az abortuszról. *Kagylókürt*, 6.
- Barr, D. M. and Lee, K. Y. (1999). Race, culture and genes. *Journal of Contemporary Asia*, 29(2), 145–167.
- Barrett, D. and Kurzman, C. (2004). Globalizing social movement theory: The case of Eugenics. *Theory and Society*, 33(5), 487–527.
- Bashford, A. (2014). *Global population: History, geopolitics, and life on Earth*. New York: Columbia University Press.
- Beach, B. (1989). *Integrating work and family life: The home-working family*. New York: SUNY Press.
- Betz, H.-G. (1990). Politics of resentment: Right-wing radicalism in West Germany. *Comparative Politics*, 23(1), 45–60.
- Bhabha, H. K. (2002). A Másik kérdése: sztereotípa, diszkrimináció és kolonializmus diskurzusa. In Bókay A., Vilcsek B., Szamosi G. és Sári L., (szerk.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény* (630–643. o.). Budapest: Osiris.
- Brunnbauer, U. and Taylor, K. (2004). Creating a ‘socialist way of life’: Family and reproduction policies in Bulgaria, 1944–1989. *Continuity and Change*, 19(2), 283–312.
- Castells, M. (2003). *Az identitás hatalma - Az információ kora - Gazdaság, társadalom és kultúra* - II. kötet. Budapest: Gondolat.
- Césaire, A. (2000). *Discourse on Colonialism*. New York: Monthly Review Press.
- Crane, B. B. (1994). The transnational politics of abortion. *Population and Development Review*, 20, 241–262.
- Doboş, C. (2018). Beyond ideologies: East-European demographic experiments across the Iron Curtain. In A. Hincu and V. Karády, (Eds.), *Social Sciences in the Other Europe*

- since 1945 (pp. 332–361). Central European University Press.
- Emerson, M. O. and Hartmann, D. (2006). The rise of religious fundamentalism. *Annual Review of Sociology*, 32, 127–144.
- Fanon, F. (2000). The fact of blackness. In L. Back and J. Solomos, (Eds.), *Theories of race and racism: A reader* (pp. 257–266). London: Routledge.
- Finkle, J. L. and Crane, B. B. (1985). Ideology and politics at Mexico City: The United States at the 1984 International Conference on Population. *Population and Development Review*, 11(1), 1–28.
- Foucault, M. (1991). Right of death and power over life. In P. Rabinow, (Ed.), *The Foucault Reader* (pp. 258–273). London: Penguin.
- Greenhalgh, S. (1996). The social construction of population science: An intellectual, institutional and political history of twentieth-century demography. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 26–66.
- Haney, L. (2002). *Inventing the needy: Gender and the politics of welfare in Hungary*. Berkeley: University of California Press.
- Hann, C. (2019). *Repatriating Polanyi: Market society in the Visegrád Countries*. Budapest: CEU Press.
- Heller Á., Némédi D. és Rényi Á. (1990). Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. In Monigl I. (szerk.), *Népesedési viták Magyarországon 1960–1986* (14–125. o.). KSH NKI Kutatási Jelentései 37. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Hunter, H. J. (1976). *The United Nations World Population Conference, 1974, with text of World Population Plan of Action: Discussion outline, annotated references and commentary on social welfare services*. The University of Michigan. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAH494.pdf.
- Ipsen, C. (1993). The organization of demographic totalitarianism: Early population policy in fascist Italy. *Social Science History*, 17(1), 71–108.
- Káposztás F. és Klinger A. (1987). Adalék Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió népesedéspolitikájáról. *Demográfiai Tájékoztató Füzetek*, 1987/2. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kiss T. (2010). *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzusok összehasonlító elemzéséhez, az erdélyi magyar népesség konstrukciójáról*. Kolozsvár, Románia: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kligman, G. (1998). *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Klinger A. és Monigl I. (1981). Népesedés és népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és az 1980-as évtizedben. *Demográfia*, 24(4), 395–433.
- Konrád Gy. és Szelényi I. (1989). *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest:

Gondolat.

- Leman, J. (1987). *From challenging culture to challenged culture: The Sicilian cultural code and the socio-cultural praxis of Sicilian immigrants in Belgium*. Leuven: Leuven University Press.
- Lienesch, M. (1982). Right-wing religion: Christian conservatism as a political movement. *Political Science Quarterly*, 97(3), 403–425.
- McKeegan, M. (1993). The politics of abortion: A historical perspective. *Women's Health Issues*, 3(3), 127–131.
- Melegh, A. (2006). *On the East/West slope*. Budapest: CEU Press.
- Melegh, A. (2011). Living to ourselves: Localizing global hierarchies in state socialist Hungary in the 1970s and 1980s. *Journal of Modern European History*, 9(2), 263–283.
- Melegh A. (2014). Biopolitika, régiók és demográfia. In Óri P. (szerk.), *Szám-(és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás Tiszteletére* (23–58. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Melegh, A. (2017). Historical demography. In D. Mishkova and B. Trencsényi, (Eds.), *European regions and boundaries: A conceptual history* (pp. 300–321). Sofia: Central European University, Berghan Books.
- Melegh A. (2022). *A migrációs fordulat és Kelet-Európa: Globális történeti szociológiai elemzés*. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest.
- Melegh, A. (2023). *The migration turn and Eastern Europe: A global historical sociological analysis*. Zurich: Palgrave Macmillan Cham.
- Monigl I. (szerk.) (1990). *Népesedési viták Magyarországon 1960–1986*. KSH NKI Kutatási Jelentései 37. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Perez-Lopez, J. and Diaz-Briquets, S. (1990). Labor migration and offshore assembly in the socialist world: The Cuban experience. *Population and Development Review*, 16(2), 273–299.
- Petersen, W. (1988). Marxism and the population question: Theory and practice. *Population and Development Review*, S14, 77–101.
- Polányi K. (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Portes, A. and Böröcz, J. (1989). Contemporary immigration: Theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation. *International Migration Review*, 23(3), 606–630.
- Prebisch, R. (1954). *The relationship between population growth, capital formation and employment opportunities in under-developed countries*. Proceedings of the World Population Conference, 1954, Rome, 31 August - 10 September 1954. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/12867/037_en.pdf.

- Quine, M. S. (1996). *Population politics in twentieth century Europe*. New York: Routledge.
- Rex, J. (2000). Race relations in sociological theory. In L. Back and J. Solomos, (Eds.), *Theories of race and racism: A Reader*. London: Routledge.
- Buckley, J. L. (1984, May 7). *James Buckley to Becky Norton Dunlop* [letter]. Ronald Reagan Library (Collection Cicconi, James W.: Files, Box 15, file folder: World Population Conference I (3), FOIA ID: F1997-066/9, D. Cohen, date: 08/13/2004), Simi Valley, CA, United States. <https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smf/cos/cicconi/box-15/40-94-6914308-015-005-2016.pdf>
- Sarkar, M. (2017). Létbizonytalanság-termelés: A bangladesi transznacionális vándormunkások látszatszabadságának intézményesülése. *Eszmélet*, 29(116), 60–87.
- Sassen, S. [1988] (2006). Foreign investment: A neglected variable. In A. M. Messina and G. Lahav, (Eds.), *The migration reader: Exploring politics and policies* (pp. 596–608). London: Lynne Rienner Publishers.
- Spivak, G. C. (1990). *The post-colonial critic: Interviews, strategies, dialogues*. London: Routledge.
- Stycos, J. M. (1967). Politics and population control in Latin America. *World Politics*, 20(1), 66–82.
- Szabady E. (1978). Nemzetközi és magyar népesedési kérdések. *Demográfia*, 21(2–3), 310–314.
- Szelényi, I. (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demográfia English Edition*, 59(5), 4–46.
- Teitelbaum, M. S. and Winter, J. (1998). *A question of numbers: High migration, low fertility and the politics of national identity*. New York: Hill & Wang.
- Timmons, R. J. and Hite, A. B. (Eds.) (2000). *From modernization to globalization: Perspectives on development and social change*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tolnai Gy. (1950). Népesedés a kapitalizmusban és a szocializmusban. *Statisztikai Szemle*, 31(5), 369–379.
- Tóth P. P. (1997). *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Budapest: Püski Kiadó.
- Trencsényi, B., Kopecek, M., Gabrijelcic, L. L., Falina, M., Baár, M. and Janowski, M. (2018). *A history of modern political thought in East Central Europe, Volume II: Negotiating modernity in the "short twentieth century" and beyond*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Turda, M. (2010). *Modernism and eugenics*. Palgrave Macmillan.
- Turda, M. (2013). In pursuit of Greater Hungary: Eugenic ideas of social and biological improvement, 1940–1941. *Journal of Modern History*, 85(3), 558–591.
- United Nations (1990). *International Convention on the Protection of the Rights of All*

- Migrant Workers and Members of Their Families*. Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>
- United Nations (2015). *World Population Policies Database* [adatbázis]. Elérhető: <https://esa.un.org/poppolicy/>
- Vígvári, A. and Gerőcs, T. (2017). The concept of 'peasant embourgeoisement' in the perspective of different historical conjunctures. *Studia UBB Sociologia*, 1, 85–104.
- Wallerstein, I. (2010). *Bevezetés a világregndszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan-Eszmélet.
- Wanrooij, B. P. F. (2002). Italian society under fascism. In A. Lyttelton, (Ed.), *Liberal and fascist Italy: 1900–1945* (pp. 175–195). Oxford: Oxford University Press.
- Weiner, M. and Teitelbaum, M. S. (2001). *Political demography, demographic engineering*. New York, Oxford: Berghan Books.
- Wodak, R., Khosravinik, M. and Mral, B. (Eds.) (2013). *Right-wing populism in Europe: Politics and discourse*. Bloomsbury Academic.
- World Population Conference (1975). *Report on the second inquiry among governments on population and development: Report of the secretary-general*. New York: United Nations Economic and Social Council.

TOWARD THE CREATION OF BLOCKS: MIGRATION AND POPULATION DISCOURSES IN THE 1980S (PART 2)

ABSTRACT

The paper claims that there has been an increase in global geographic mobility from the 1980s onwards, and this posed a challenge to population discourses as they were focusing on fertility and handled migration in an ambivalent way. All key discourses (Malthusian, demographic transition, socialist modernization, conservative, ethnic-Narodnik, revitalization, and developmentalist ones) were able to see migration as a necessity and, at the same time, could aim for strict control over it in various conflicting ways. In the specific global historical context, this discursive background was prone to change due to the global increase in migration in later periods and lead to the creation of a pro-migration, pro-opening up, and a nationalist, anti-migrant, pro-control historical-political bloc, especially due to the decline of the developmentalist critical discourse globally and in Eastern Europe.

Keywords: globalization, migration, population discourses, discursive blocks

MELLÉKLET

M3. táblázat: A szocialista modernizáció diskurzusának elemeit mutató népesedéspolitikák jellemzői a világ különböző országaiban, 1986

Ország	Növekedés		Termékeny- ségi szint		Család tervezés kormányzati támogatása ^f	Bevándorlás		Elvándorlás	
	megtétele ^a	politika ^b	megtétele ^a	politika ^b		megtétele ^a	politika ^b	megtétele ^a	politika ^b
Albánia	2	2	2	2	1	2	2	2	2
Fehéroroszország	2	2	2	2	1	2	2	2	2
Bulgária	1	1	1	1	1	2	2	2	2
Kambodzsa	1	1	1	1	2	2	2	3	3
Csehszlovákia	2		2			2	2	2	2
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	1	1	2	2	1	2	2	2	2
Német Demokratikus Köztársaság	1	1	1	1		2	2	2	2
Magyarország	1	1	1	1	1	2	2	2	2
Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság	1	1	2	2	2	2	2	2	2
Mongólia	1	1	1	1	1	2	2	2	2

Ország	Növekedés		Termékenységi szint		Családtervezési kormányzati támogatása ^c	Bevándorlás		Elvándorlás	
	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b		megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b
Lengyelország	2	4	2	2	1	2	2	2	2
Románia	2	1	1	1	2	2	2	2	2
Ukrajna	2	2	2	2	1	2	2	2	2
Szovjetunió	2	2	2	2	1	2	2	2	2
Jugoszlávia	4	5	4	5	1	5	5	3	

a) 1 = túl alacsony, 2 = kielégítő, 3 = túl magas, 4 = regionálisan változó, 5 = nem jelentős

b) 1 = növelés, 2 = szinten tartás, 3 = csökkentés, 4 = nincs beavatkozás, 5 = regionálisan változó

c) 1 = közvetlen támogatás, 2 = korlátozott

Forrás: United Nations, 2015 (hozzáférés: 2020. július 20.)

Definíciók: https://population.un.org/wpp/policy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

M4. táblázat: A konzervatív diskurzus elemeit mutató népesedéspolitikák jellemzői a világ különböző országaiban, 1986

Ország	Növekedés		Termékenységi szint		A család tervezés kormányzati támogatása		Bevándorlás		Elvándorlás	
	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b
Chile	1	4	1	4	1	2	2	2	2	2
Kongói Demokratikus Köztársaság	1	4	1	4	1	2	2	2	2	2
Ciprus	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2
Német Szövetségi Köztársaság	1	1	1	1	1	3	3	3	2	2
Franciaország	1	1	1	1	1	3	3	3	2	2
Görögország	1	1	1	1	3	3	3	3	2	3
Vatikán	2	4	2	4	2	2	2	2	2	2
Irán (Iszlám Köztársaság)	2	4	2	4	1	3	3	3	3	3
Irak	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2
Írország	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3

Ország	Növekedés		Termékenységi szint		A család tervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás		Elvándorlás	
	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b		megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b
Izrael	1	1	1	1	1	1	1	3	3
Mauritánia	2	1	2	4	3	2	2	3	2
Nicaragua	2	4	2	4	1	2	2	3	3
Paraguay	2	4	2	4	1	1	1	2	3
Svájc	2	4	2	4	1	2	3	2	2

a 1 = túl alacsony, 2 = kielégítő, 3 = túl magas

b 1 = növelés, 2 = szinten tartás, 3 = csökkentés, 4 = nincs beavatkozás

c 1 = közvetlen támogatás, 2 = korlátozott, 3 = nincs támogatás

Forrás: United Nations, 2015 (hozzáférés: 2020. július 20.)

Definíciók: https://population.un.org/wpp/policy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

M5. táblázat: A revitalizáció és a közvetlen védelem diskurzusának elemeit mutató népesedéspolitikák jellemzői a világ különböző országaiban, 1986

Ország	Növekedés megítélése ^a	politika ^b	Termékenységi szint megítélése ^a	politika ^b	A család tervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás megítélése ^a	politika ^b	Elvándorlás megítélése ^a	politika ^b
Kuvait	1	1	1	1	3	3	3	2	2
Omán	1	1	2	2	3	2	2	2	2
Katar	1	1	2	2	3	2	2	2	2
Szaúd-Arábia	1	1	2	2	2	2	2	2	2
Szingapúr	2	1	2	1	3	2	2	2	2
Egyesült Arab Emírségek	2	1	2	1	3	3	3	2	2

a 1 = túl alacsony, 2 = kielégítő, 3 = túl magas

b 1 = növelés, 2 = szinten tartás, 3 = csökkentés, 4 = nincs beavatkozás

c 1 = közvetlen támogatás, 2 = korlátozott, 3 = nincs támogatás

Forrás: United Nations, 2015 (hozzáférés: 2020. július 20.)

Definíciók: https://population.un.org/wpp/policy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf

M6. táblázat: A fejlődési diskurzus elemeit mutató népesedéspolitikák jellemzői a világ különböző országaiban, 1986

Ország	Növekedés		Termékenységi szint		A család tervezés kormányzati támogatása	Bevándorlás		Elvándorlás	
	megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b		megítélése ^a	politika ^b	megítélése ^a	politika ^b
Kuba	2	4	2	4	1	2	2	2	3
Guinea	2	4	3	4	1	2	2	3	3
Líbia	2	4	2	4	1	3	3	2	2
Madagaszkár	3	4	3	4	1	2	2	2	2
Mozambik	2	4	2	4	1	2	2	2	3
Tanzánia	3	4	3	4	1	2	2	2	2

a 1 = túl alacsony, 2 = kielégítő, 3 = túl magas

b 1 = növelés, 2 = szinten tartás, 3 = csökkentés, 4 = nincs beavatkozás

c 1 = közvetlen támogatás, 2 = korlátozott, 3 = nincs támogatás

Forrás: United Nations, 2015 (hozzáférés: 2020. július 20.)

Definíciók: https://population.un.org/wpp/policy/img/Definitions_Policy_Variables.pdf